

Станіслав ЛЕМ

ЩАСПОБУТ

Одного дня надвечір славетний конструктор Трурль прибув до свого приятеля Кляпавція, мовчазний і задуманий, а коли той спробував розважити його найсвіжішими кібернетичними анекдотами, зненацька озвався:

— Прошу тебе, не старайся обернути мого понурого настрою на жартівливий, бо в моїй душі прокльовується істина, настільки правдива, наскільки й сумна. Я саме доводжу висновку, що, працюючи протягом усього життя, ми не зробили нічого путнього!

Кажучи це, він спрямував сповнений осуду й відрази погляд на розвішану по стінах Кляпавцієвого кабінету багату колекцію орденів, відзнак і почесних дипломів у золочених рямцях.

— Яка підстава для такого суворого вироку? — споважнівши, запитав Кляпавцій.

— Зараз поясню. Ми мирили ворожі королівства, постачали монархів тренажерами влади, будували машини-оповідачки й спеціальні машини для полювання, перемагали підступних тиранів і галактичних розбійників, що чигали на нас, але тим самим лише вдовольняли своє честолюбство, підносили себе у власних очах, натомість не зробили по суті нічого і нічого для Загального Добра! Всі наші заходи, спрямовані на поліпшення життя маленьких істот, яких ми зустрічали під час своїх міжпланетних подорожей, ані жоднісінького разу не привели до витворення стану Досконалого Щастя. Замість справді ідеальних розв'язань ми створювали лише ілюзії, протези й замінники, за що заслуговуємо звання престиджитаторів онтології, вправних софістів дії, але не високого звання Ліквідаторів Зла!

— Коли я чую, як хтось розводиться щодо програмування Загального Щастя, мені починають мурашки по спині бігати, — відповів Кляпавцій. — Отямся, Трурлю, хіба тобі не відомі незліченні приклади саме так розпочатих дій, що ставали потім руїною і могилою найшляхетніших замірів? Хіба ти забув уже про фатальну долю пустельника Добриція, котрий намагався ошчасливити Космос за допомогою препарату, званого Альтруїзином? Хіба ж ти не знаєш, що можна лише певною мірою обмежити побутові проблеми, домогтись дотримання справедливості, почистити закіптюжені сонця, налити бальзаму на триби суспільних механізмів, але щастя не випродукуєш ніякою машинерією? Про його загальне панування можна лише потай мріяти отак у сутінках, як оце нині, намагатися уявити його собі в ідеалі, п'янити солодкими видіннями око духу, але ж це, приятелю, все, на що спроможна наймудріша істота!

— То лише слова! — буркнув у відповідь Трурль. — Може, зрештою, — додав він за хвилину, — ошчасливлювати тих, хто вже віддавна існує, і то рішучими, явно тривіальними способами — завдання нездійсненне. Але ж можна створити істот, запланованих так, аби вони нічого, крім щастя, не знали. Уяви собі, яким чудовим пам'ятником нашого конструкторства (яке час усе одно оберне колись на сірий порошок) була б ясніюча десь там на небі планета, до якої з надією звертали б свої погляди маси туманностевих племен, щоб сказати: "Так! Справді, щастя у вигляді нескінченної гармонії можливе, і це довів великий Трурль із незначною участю свого друга Кляпавція, і доказ цього живе і пишно розквітає перед нашим захопленням поглядом!"

— Сподіваюся, ти не сумніваєшся, що сам я не раз уже роздумував над порушеною тобою проблемою, — признався Кляпавцій. — Але тут виникає серйозна дилема. Науки, яку дала Добрицієва пригода, ти, бачу, не забув, і тому хочеш ошчасливити істот, яких не існує, себто прагнеш створити щасливців на порожньому місці. Отож спершу належало б розв'язати питання, чи взагалі можна ошчасливити того, хто не існує. В мене щодо цього серйозні сумніви. Найперше ти мав би довести, що стан неіснування з будь-якого погляду гірший від стану існування, хоча б і не надто приємного, оскільки без такого доказу з феліцитологічного

експерименту, ідеєю якого ти так захоплюєшся, міг би вийти пшик. І до мурашника нещасних, якими аж кишить Космос, додав би ще юрму нових, тобою створених, — і що тоді?

— Певна річ, експеримент ризикований, — визнав, хоча й неохоче, Трурль. — І все ж я вважаю, що його слід було б здійснити. Природа тільки з вигляду безстороння і нібито фабрикує що попало і як вийде. Тобто порівну приємних і прикрих, лагідних і жорстоких, але досить зробити переоблік, аби переконатися, що переможцями завжди залишаються тільки істоти жорстокі й лихі, котрі пожирають тих, інших. А коли негідникам спадає на думку, що вони чинять негаразд, вони вигадують для себе пом'якшувальні обставини або вищі виправдання: наприклад, що зло буття є гострою присмакою для збільшення апетиту до раю чи подібних місць. Як на мене, то з цим слід покінчити. Природа сама по собі не є злою, вона лише тупа, як чобіт, і тому діє по лінії найменшого опору, отже, її треба замінити і самому створити променисті істоти, вже сама поява яких буде справжнім оздоровленням буття. Вони з лишком виправдають увесь минулий період, сповнений криком мордованих, якого не чути на їхніх планетах тільки через космічну відстань. Та якого лиха все живе має завжди страждати? Якби страждання окремих істот справляли хоча б такий тиск, який має краплина дощу, то — ось тобі моя рука і мої розрахунки! — вони б уже багато століть тому рознесли світ на друзки! Але доки існує життя, доти існують і вони, через це і німує пил, що вкриває надгробки й покинуті палаци, і навіть ти зі своїми могутніми засобами не знайшов би в ньому й сліду болю та клопотів, які ще вчора допікали сьогоднішнім руїнам.

— Справді, в померлих немає клопотів, — погодився Кляпавцій. — Це добра істина, оскільки вона свідчить про минущість страждання.

— Але щодалі з'являються нові й нові страждальці! — підніс голос Трурль. — Хіба ж ти не розумієш, що мій план є питанням звичайної порядності?

— Зачекай. Яким, власне, чином щаслива істота (припустімо, що тобі вдасться її створити) компенсуватиме ту безодню мук, які вже давно розвіялися, і безмір нещасть, які й надалі тривають по всьому Космосу? Чи сьогоднішня тиша ліквідує вчорашню бурю? Чи день відмінє ніч? Хіба ти не розумієш, що верзеш дурниці?

— То, по-твоєму, нічого не варто робити?

— Я не кажу, що нічого. Можеш поліпшувати існуючі буття, або принаймні намагатися робити це з певним ризиком, та тільки ті, про котрі ти говорив, нічим не відшкодуєш. Хіба ж ти мав щодо цього іншу думку? Хіба вважаєш, що коли Космос по саму зав'язку напхати щастям, то це бодай на якусь крихту змінить те, до чого в ньому дійшло?

— Але ж змінить! Змінить! — кричав Трурль. — Ти тільки правильно це зрозумій! Якщо навіть моя дія не досягне тих, котрі вже існують, зміниться принаймні цілість, частку якої вони становлять. Відтоді кожен муситиме казати: "Страшенні труднощі, нудотні цивілізації, жахливі культури були лише вступом до справжньої суті, тобто до часів загальної любові! Трурль, цей світлий муж, дійшов у своїх роздумах такого висновку, що погане минуле треба використати для створення доброго майбутнього. На бідності вчився, як створювати багатство, на розпачі — чого варте піднесення, словом, Космос саме своєю огидністю дав йому імпульс для створення Добра!" Нинішня доба виявиться підготовчо-надихаючою — як гадаєш? — і завдяки їй настане здійснення жаданого. Ну, що, переконав тебе?

— Під Південним Хрестом є держава короля Троглодика, — сказав Кляпавцій, — який любить краєвиди, нашпиговані шибеницями; але приховує цю свою пристрасть, твердячи, що такими негідниками, як його піддані, інакше правити не можна. Він, як тільки я там з'явився, хотів і до мене взятись, але зметиковав, що я можу стерти його на порох, і злякався, бо вважав природним, що коли він не здолає мене, то я його затовчу. Отож, аби якось упоратися зі мною, швиденько скликав свою вчену раду, від якої я почув моральну доктрину влади, вироблену власне

на такі випадки. Ті платні мудреці сказали мені, що чим стає гірше, тим більше хочеться поліпшення, отож той, хто чинить так, що вже годі витримати, надзвичайно прискорює поліпшення загального становища. Король зрадів їхній промові, бо вийшло на те, що ніхто так, як він, не працює для майбутнього Добра, адже він відповідними античинниками збуджує прагнення до загального поліпшення. Отже, твої щасливці повинні поставити Троглодикові пам'ятники; а ти повинен бути вдячним йому подібним, хіба ж не так?

— Негарна й цинічна приповідка! — випалив, дошкулений до живого, Трурль. — Я думав, ти приєднаєшся до мене, але бачу, що виділяєш тільки отруту скептицизму і нищиш софізмами шляхетність моїх планів. А вони ж є рятівними в космічних масштабах!

— А, то ти хочеш стати рятівником Космосу? — сказав Кляпавцій. — Трурлю, я мав би взяти тебе в колодки і вкинути до цього льоху, аби ти на дозвіллі про все подумав. Тільки боюся, що це триватиме надто довго. Тому скажу лише: не чини щастя надто несподівано! Не вдосконалюй буття галопом! А коли б ти навіть створив десь щасливих (у чому сумніваюся), надалі залишаться і ті, й інші, і тоді дійде до заздрощів, тертя, напруження, і хто знає, чи не опинишся ти перед дилемою — радше неприємною: або твої щасливці піддадуться заздрісникам, або змушені будуть витовкти до ноги отих прикрих нещасних і набридливих; і то все задля досягнення цілковитої гармонії.

Трурль схопився на рівні ноги, але, отямившись, розтиснув кулаки, бо, пустивши їх у дію, він удався б до не найкращого започаткування Ери Повного Щастя, котру вже твердо вирішив створити.

— Прощай! — холодно промовив він. — Нещасний агностику, недовірку. Ти, мов невірник, покладаєшся лише на природну зміну речей, отож я збираюсь дискутувати з тобою не словами, а лише дією! Плоди моєї праці доведуть тобі з часом, що правда була на моєму боці!

* * *

Повернувшись додому, Трурль опинився перед поважною проблемою, оскільки з епілогу дискусії, яка відбулась у Кляпавці, можна було зробити висновок, ніби він мав уже готовий план дії, а це розходилося з правдою. Щиро кажучи, не мав аніякісінького поняття, з чого почати. Тоді набрав у бібліотеці стос праць, присвячених описам безлічі суспільств, і став поглинати їх з гідною подиву захланністю. А оскільки його мозок усе-таки надто повільно заповнювався потрібними фактами, приволік із підвалу вісімсот касет ртутної, свинцевої, феромагнітної та кріонної пам'яті, попідключав їх штекерами до себе і протягом кількох секунд заповнив свою особистість чотирма трильйонами бітів найкращої і найглибшої інформації, яку тільки можна знайти в зоряній пітьмі, на планетах, а також на заселених терплячими літописцями холонучих сонцях. Доза була така сильна, що його аж тіпало від голови до ніг, він посинів, очі ледь не повилазили з орбіт, до того ж у нього зціпилися щелепи, все тіло охопив загальний спазм, його затрусило, так ніби був уражений не історіософією й історіографією, а блискавкою. Та він усе ж опанував себе, стрепенувся, потер чоло, сперся ще тремтячими колінами на ніжки столу, за яким працював, і сказав сам до себе: "Бачу, що справи набагато гірші, ніж я собі уявляв!!!"

Якийсь час Трурль підстругував олівці, наливав до каламарів чорнило, складав стосами білі аркуші паперу, але з тих приготувань якось нічого не виходило, отож, уже трохи сердячись, сказав собі: "Я хоча б із солідарності мушу ознайомитися з працями прадавніх архаїчних мудреців, хоча завжди відкладав їх, вважаючи, що сучасному конструкторові нічого навчитись у тих старих порхавок, але тепер нехай уже буде! Хай собі! Простудіюю і тих напівпечерних старозавітних мислителів, принаймні убезпечу себе від ущипливих зауважень Кляпавці, який, хоч сам їх теж ніколи не читав (а хто їх узагалі читає?), але потай виписує собі з їхніх праць по реченню, аби давити мене цитатами і звинувачувати в ігнорації".

Після цього він справді взявся до спорохнявілих і запліснявілих праць, хоча йому того страшенно не хотілося.

Глупої ночі, сидючи серед розгорнутих книжок, які він нетерпляче скидав зі столу, і вони падали й падали йому на коліна, Трурль сказав сам до себе: "Бачу, що мені доведеться скоригувати не тільки створення розумних істот, а й те, що вони повигадували як філософію. Життя все-таки зародилося в океані, який при берегах добряче замулився. Виникло рідке болото, або колоїди-недотепи. Сонце пригріло, болото загустіло, блискавка вдарила і все аміноокислила — тобто на амінь — і так виник сир, який з часом опинився на сухому місці. В нього вирости вуха, щоб чути, як здобич підходить, а також зуби й ноги, щоб її наздогнати і з'їсти. А коли не вирости або вирости закороткі, то його з'їдали. Отже, творчинею розуму є еволюція: адже що для них Дурість і Мудрість, Добро і Зло? Добро — це коли я когось з'їм, а Зло, коли мене з'їдять. Те саме з розумом: той, кого з'їли, коли таке станеться, дурніший від того, хто з'їв, бо ж не може мати рації той, кого нема, а нема власне того, кого з'їдено. Але якби хто поїв усіх інших, той сам би зморився, і так устанавлюється міра. З плином часу кожен сир вапнякується, бо ж це матеріал дірчастий, і так, шукаючи кращого, драглисті істоти винайшли метал. Однак вони просто скопіювали себе в залізі, бо найлегше робити з готового, отож до справжньої досконалості так і не дійшло. Ба! Якби за іншим порядком речей спершу виникло вапно, потім з нього м'якший делікатес, а накінець — м'якесенька делікатність, філософія уклалася б зовсім інакше: як видно, вона виводиться просто з матеріалу, тобто чим більше абияк укладалася розумна істота, тим відчайдушніше тлумачила собі себе навпаки. Якщо живе у воді, каже, що рай на суші; якщо на суші — то рай у небі; коли має крила, виробляє собі ідеал з плавниками, а коли ноги — домалює собі гусячі крила й кричить: "Ангел!" Дивно, що я досі цього не помітив. Отже, назвемо цю закономірність Космічним Законом Трурля: через недосконалість власної інженерії будь-який дух уявляє собі Чудовий Абсолют. Я повинен усе це занотувати на випадок, коли візьмуся до спростування основ філософії. Однак тепер час будувати. Напочаток закладаю Добро — тільки що воно таке? Безперечно, його немає там, де нікого нема. Водоспад для скелі не є ані добрим, ані злим, так само як і

землетрус для озера. Отож змонтую Когось. Тільки тут питання: чи буде йому добре? Але звідки знати, що комусь добре? Скажімо, я побачив би, що Кляпавцієві зле. І що ж? Однією половиною душі я сумував би, а другою — радів, хіба ж не так? Якесь воно складне. Можливо, що комусь добре, як порівняти з сусідом, але він про це нічого не знає, і тому не вважає, що йому добре. Чи ж слід було б творити істоти за власною подобою, тільки дуже нещасними? Чи вони почували б тоді велике задоволення вже від самого контрасту? Може бути, тільки однаково якесь воно паскудне. Отож тут треба дросселя і трансформатора. Не варто відразу братися до творення щасливих суспільств: для початку хай буде індивідуум!"

Трурль закасав рукави і за три дні збудував Щасливого Споглядача Буття, машину, яка запаленою в катодах свідомістю поєднувалася з кожним спостереженням предметом, і не було на світі нічого, що не справило б їй приємності. Трурль сів перед нею, аби зважити, чи йому йшлося про таке. Споглядач, розставивши три металеві ноги, водив телескопічними очиськами навкруги і, натрапивши поглядом чи то на дошку паркана, камінь чи на старий черевик, страшенно захоплювався, аж стиха постогнував від надзвичайного задоволення, що розпирало його. А коли зайшло сонце і зорі всіяли небо, він аж присів від захоплення.

"Кляпавцій, звісно, скаже, що саме присідання й постогнування ще ні про що не свідчить, — сказав собі Трурль, чомусь щораз більше непокоячись. — Зажадає доказів..."

Тоді він умонтував Споглядачеві в живіт великого годинника з позолоченою стрілкою і шкалою в одиницях щасливості, названих ним гедонами чи коротко — гедрами. За один гед він узяв ту кількість утіхи, якої можна зазнати, коли, пройшовши чотири милі в черевіку, в якому стирчить цвях, усунути той цвях. Помножив шлях на час, поділив на гостроту цвяха, вивів за дужки коефіцієнт змученої п'яти, і в такий спосіб йому вдалося перевести щастя в систему сантиметр-грам-секунда. Це його трохи втішило. Придивляючись до поплямленого мастилом робочого

фартуха Трурля, що крутився перед ним, Споглядач, залежно від кута нахилу і загального освітлення, відчував від 11,8 до 18,9 гедів на пляму, латку і секунду. Конструктор зовсім заспокоївся. Тепер він підрахував, що один кілогед — це стільки, скільки відчули старці, підглядаючи Сусанну в купелі, що мегагед — це радість приреченого, якому вчасно перетяли зашморг, а побачивши, як точно можна все вирахувати, негайно послав одну з останніх лабораторних машин по Кляпавція.

Коли той прийшов, Трурль сказав йому:

— Дивись і вчись.

Кляпавцій обійшов довкола машини, а та, скерувавши на нього більшість своїх телеоб'єктивів, присіла й кілька разів охнула. Його здивували ці глухі, наче з глибокого колодязя звуки, але він не дав знаку й тільки спитав:

— Що це таке?

— Щаслива істота, — сказав Трурль, — а саме — Щасливий Споглядач Буття, скорочено

— Щаспобут.

— І що робить цей Щаспобут?

Трурль почув у цих словах іронію, але пропустив її повз вуха.

— Він весь час активно спостерігає! — пояснив він Кляпавцію. — І не просто спостерігає, фіксує, а робить це інтенсивно, зосереджено, пильно, а все побачене дає йому невимовну утіху! І ця втіха, сповнюючи його аноди й контури, дає йому чарівне блаженство, ознакою якого, власне, і є оці вигукі, що їх ти чуєш, коли він вдивляється у твої з усіх поглядів банальні риси.

— Тобто ця машина відчуває активне задоволення від існування як споглядання?

— Саме так! — відповів Трурль, але тихо, бо чомусь уже не був такий упевнений, як недавно.

— А це, напевно, феліцитометр зі шкалою в одиницях екзистенціальної насолоди? —

Кляпавцій показав на циферблат з позолоченою стрілкою.

— Так, це той годинник...

Тоді Кляпавцій почав показувати Щаспобуту різні речі, пильно вдивляючись у коливання стрілки. Трурль, заспокоєний, посвятив його в теорію гедонів або в теоретичну феліцитометрію. Слово за словом, одне, друге питання — так точилася розмова, аж поки Кляпавцій у якусь мить не запитав:

— А цікаво, скільки б одиниць мало відчуття того, кого триста годин били, а він сам потім розвалив голову тому, хто його бив?

— А, це просте завдання! — зрадів Трурль і вже хотів був сісти до обрахунків, як почув голосний приятелів сміх.

Спантеличений, схопився Трурль з місця, а Кляпавцій сказав йому, все ще сміючись:

— То ти, мій Трурлю, кажеш, що взяв за основний принцип добро? Ну, що ж, прототип тобі удався! Роби так і далі, і все чудово вдасться! А тим часом бувай.

І пішов, залишивши Трурля зовсім спантеличеним.

— Ну й підловив мене, ну й спаплюжив! — охав конструктор, і тому оханню вторувало екстатичне охання Щаспобута.

Це так розізлило Трурля, що він швиденько запхав машину до комірчини, закидав її шматками старої бляхи й замкнув на замок.

Потім сів до порожнього столу й сказав собі:

— Я переплутав естетичний екстаз із Добром. Ну й осел же з мене! Чи, зрештою, Щаспобут взагалі розумний? І що тоді? Треба поміркувати зовсім інакше, до кожнісінького атомного ядра! Щастя — напевне. Втіха — без сумніву, але не чужим коштом! Щоб не Зло було його джерелом! От що! Тільки що ж таке Зло? О, бачу, що в своїй дотеперішній конструкторській діяльності я зовсім занедбав теорію!

Протягом восьми днів він не лягав, не спав, не виходив, тільки досліджував найученіші праці з питань Добра і Зла. Виявилось, що, згідно з поглядами багатьох мудреців, найважливішою є справжня турбота і загальна доброзичливість. І перше, й друге мають взаємно виявляти розумні істоти. Без цього нічого не буде. Щоправда, саме проголошуючи це, завжди садовили на палю, поїли гарячим оловом, четвертували, роздирали колом і волом, трощили ребра, а у важливіші історичні моменти для цього вживали навіть шестирикових запрягів. Історично доброзичливість виявлялася також у незліченних різноманітних формах інших тортур, застосовуваних до духу, а не до тіла.

"Одного наміру не досить! — промовив до себе Трурль. — А що, якби сумління вкладати не в того, кому воно належить, а в ближнього, поряд, і навзамін. Що б з цього вийшло? О, лихо, адже тоді мої погані вчинки мучили б мого сусіда, то ж я іще вільніше, ніж доти, міг би поринати в гріх! Отож, може, треба вмонтувати у звичайне сумління підсилювач переживання, тобто зробити так, щоб кожен лихий вчинок дошкуляв у тисячу разів дужче, ніж доти? Але тоді кожен просто з цікавості одразу ж зробить щось погане, аби спробувати, чи те нове сумління справді так

пекельно гризе — і до кінця своїх днів буде бігати як бура сучка, вся погрижена докорами сумління... То ж, може, треба зробити сумління зі зворотним рухом і витирачкою, але запломбованою? Тільки власті матимуть ключик... Ні! Й це не годиться, бо від чого ж відмичка? А що, якби влаштувати трансмісію почуттів — один відчуває за всіх, усі за одного? Але, правда, це вже було. Саме так діяв Альтруїзин... То, може, зробити так: кожен має вмонтований у тулуб невеличкий детонатор із приймачем, і якщо йому, за його лихі й підлі вчинки, бажають злого більше ніж десять ближніх, від додавання їхніх десяти побажань на гетеродиновому вході той, до кого вони адресовані, злітає в повітря. Ну? Чи не уникав би тоді кожен Зла гірше, ніж зарази? Напевно, що уникав би, та ще й як! Принаймні... що ж то за щасливе життя з міною сповільненої дії біля шлунка? Зрештою, могли б виникати таємні змови проти певних осіб, досить було б, щоб десятеро негідників змовилися проти невинного, і вже того невинного — на дрібний мак... Ну, то, може, просто поміняти знаки? Теж нічого не дасть. Що ж це за лихо, коли я, здатний пересувати галактики, як шафи, не можу розв'язати такої наче простої конструкторської задачки?! Припустімо, що кожен громадянин суспільства є вгодованим, рум'яним і веселим, що він від ранку до вечора співає, підскакує й хихоче, що робить іншим добро, та з таким запалом, аж усе тріщить, а інші й собі, а як кого спитати, кожен уголос кричить, що страшенно радий з власного й загального існування... Чи таке суспільство було б ще недостатньо ошчасливленим? Хоч би там не знати що, а ніхто нікому Зла там бажати не може! А чому не може? Тому, що не хоче! А чому не хоче? Тому, що це йому нічого не дасть. От і розв'язок! Хіба ж не чудовий у своїй простоті план для масового виробництва? Хіба це не означає, що там усі на чотири ноги щастям підкуті? Спитаємо, що на це той цинік-мізантроп, той скептичний агностик, Кляпавцій, скаже — куди він устромить свою запліснявілу копійку глузів і знущання! Нехай бавиться зачіпками, нехай шукає дірки в цілому, коли кожен робить іншому щораз краще й краще, так що вже далі нікуди... Гм, а чи не замучаться вони, не втомляться, не попадають під градом і лавиною таких добрих учинків? Ну, то треба вмонтувати слабенькі редуктори або якісь дросселі, щастевідпорні стінки, комбінезони, екрани, ізолятори... Стривай, тільки не треба поспішати, аби знову чогось не пропустити.

Отже, по-перше — веселі, по-друге — доброзичливі, по-третє — скачуть, по-четверте — рум'яні, по-п'яте — їм чудово, по-шосте — надійні... досить, можна починати!"

До обіду він трохи поспав, бо ці роздуми його страшенно стомили, а потім швидко, бадьоро схопився, накреслив плани, наперфорував смужки програм, вирахував алгоритми і для початку збудував щасливе суспільство, що складалося з дев'ятисот осіб. А щоб у ньому панувала рівність, зробив усіх дивовижно схожими між собою. А щоб не побилися за їжу чи питво, влаштував їх пожиттєвими абстинентами від будь-якої страви й напою: холодний атомний вогник був для них джерелом енергії. Потім Трурль сів на призьбі й до заходу Сонця дивився, як вони підстрибують, верескливо виявляючи свою щасливість, як роблять одне одному добро, погладжуючи одне одного по голові й прибираючи каміння з дороги, як вони, міцні, жваві й веселі, живуть у піднесенні й безтурботності. Коли хто звихнув ногу, від натовпу ставало аж чорно, і бігли не з-за цікавості, а через категоричний імператив активного співчуття. Правду кажучи, від надміру запопадливості на початку часом комусь відривали ногу, замість її вправити, але він підрегулював редуктори, докинув опорів і потім запросив Кляпавція. Той якийсь час спостерігав радісні вибрики, з досить понурою міною слухав галайкання, потім подивився на Трурля й спитав:

— А вони можуть сумувати?

— Таке дурне питаєш! Певна річ, що не можуть! — відповів той.

— Отож приречені вічно так скакати, рум'янитись, робити добро і вголос верещати, що їм чудово?

— А певно!

А що Кляпавцій не висловив не лише скупой, але й узагалі жодної похвали, то Трурль гнівно кинув:

— Може, це видовище монотонне, не таке мальовниче, як батальні сцени, але моїм завданням було ошчасливити, а не обдарувати когонебудь драматичним видовищем!

— Оскільки вони роблять те, що роблять, бо мусять, мій Трурлю, — озвався Кляпавцій, — то в них стільки Добра, як у трамваю, котрий не може тебе переїхати, коли ти стоїш на тротуарі, бо не зійде з рейок. Не той, Трурлю, відчуває щастя, роблячи Добро, хто мусить безупинно поглажувати інших по голові, захлинатись від утіхи й прибирати камені з дороги, а той, хто може плакати, розбити каменем голову, але з доброї волі й сердечної ласки так не чинить! Ці твої примушенці є лише знуцанням над високими ідеалами, над якими тобі вдалося добре поглумитися!

— Та що ти кажеш! Вони ж усе-таки розумні істоти... — пробелькотів ошелешений Трурль.

— Так? — спитав Кляпавцій. — Зараз переконаємось!

А тоді, зайшовши поміж Трурлевих доскональців, щосили зацідив у чоло першого ж, який трапився йому під руку, й спитав:

— Щасливий, добродію?

— Шалено! — відповів той, тримаючись за голову, на якій вискочила ґуля.

— А тепер? — спитав Кляпавцій і так його стусонув, що той гепнув на землю. 'Ще не встав, іще пісок випльовував, а вже кричав:

— Щасливий, милостивий пане! Так мені гарно!

— От і маєш, — лаконічно відказав Кляпавцій остовпілому Трурлеві й пішов геть.

Страшенно засмучений, Трурль по одному спровадив своїх доскональців до лабораторії і там розібрав їх до останнього шурупа, і жоден з них при цьому не опирався, навпаки, деякі як могли, допомагали йому, притримуючи ключі, обценьки, і навіть гупали молотком по черепу, коли його покришка виявлялася надто щільно припасованою й не хотіла відходити. Частини поскладав назад до шухляд на полиці комори, зірвав із кульмана плани, подер їх на шматочки, сів за стіл, що аж угинався під купою філософсько-етичних книг, і тихо зітхнув.

— Гарна історія! Ну й зганьбив мене цей розбійник, цей зірвишруб, мій так званий приятель!

Трурль вийняв з-під скла модель пермутатора, пристрою, який переводив кожне відчуття у прагнення взаємної турботи і загальної доброзичливості, поклав його на ковадло і сильними ударами розбив на друзки. І легше йому від того не стало. Подумав, позіхав і взявся до здійснення іншого задуму. Цього разу з-під його рук вийшло чимале суспільство — три тисячі добірного люду — яке відразу ж обрало собі владу таємним і прямим голосуванням, а тоді взялося до різних справ: одні споруджували будинки і зводили огорожі, інші відкривали закони Природи, ще інші займалися іграшками та різними дрібничками. Кожне з нових Трурлевих створінь мало в голові гомеостатик, а в тому гомеостатику приварені по боках заклепки, поміж ними й могла собі гуляти його вільна воля як їй заманеться; а під сподом знаходилася пружина Добра, котра тягнула на свій бік значно сильніше, ніж інша, менша, притримувана колодкою, пружина деструкції і руйнації. Крім того, кожен громадянин посідав високочутливий датчик сумління, вміщений між двома зубчастими скобами, які починали його гризти, коли він збочував зі шляху чесноти; при випробуванні в майстерні дослідного зразка, коли доходило до докорів сумління, вони виявлялися такими сильними, що нещасних підкидало дужче, ніж від гикавки й навіть від танцю святого Вітта; і тільки коли розкаяння, шляхетні вчинки і альтруїзм помалу підживлювали конденсатор, його поштовх розтискав зубці прикусу сумління і змащував датчик. Обдумане це було мистецьки, нема що казати! Трурль навіть задумався над тим, чи не поєднати додатнім

зворотним зв'язком докори сумління з болем зубів, але потім відмовився від цього, боячись, що Кляпавцій знову почне торочити своєї про примусовість, яка виключає наявність вільної волі, зрештою це було б явною брехнею, оскільки нові істоти мали статистичні приставки, і тому ніхто, навіть сам Трурль, не міг наперед знати, як вони поводитимуться і як укладуть своє життя. Цілу ніч Трурля будили все нові радісні вигуки, і той гомін страшенно потішав його. "Ну, — казав він сам до себе, — тепер уже Кляпавцій ні до чого не причепиться. Вони щасливі, але не внаслідок якоїсь запрограмованості чи примусу, а тільки виходячи з принципів стохастичності, необхідності й імовірності. Наша взяла!" — з цією думкою він смачно заснув і спав аж до рання.

Не заставши Кляпавція вдома, він чекав його аж до обіду, а потім привів до себе, одразу на феліцитологічний полігон. Кляпавцій оглянув будинки, огорожі, вежі, написи, головне управління, його відділення, делегатів, громадян, порозмовляв з одним-другим, а в бічній вуличці спробував був стусоннути котрогось із менших, але троє інших одразу ж узяли його за шаровари і, дружно приспівуючи собі, викинули з селища, і хоч вони пильнували, аби не зламати йому шиї, однаково Кляпавцій, вилазячи з придорожнього рову, не міг випростатись.

— Ну? — спитав Трурль, удаючи, що не помітив Кляпавцієвої ганьби.
— Що скажеш?

— Прийду завтра, — відповів той.

Розуміючи, що приятель утікає, Трурль поблажливо посміхнувся. Наступного дня близько полудня обидва конструктори знову ввійшли до селища. Вони застали там великі зміни. Їх одразу ж затримав громадський патруль, а старший чином звернувся до Трурля:

— Чого це ви, ваша милість, так скоса позираєте? Співу пташок не чуєте? Квіток не бачите? Ану, вище голову!

А другий, нижчий чином, додав:

— Ану-бо, пряміше триматися, веселіше, бадьоріше!

Третій не сказав нічого, тільки так стусонув конструктора металевим кулаком межи плечі, що аж хрупнуло, а тоді всі обернулися до Кляпавця, але той, не чекаючи на спонукання, сам так випростався, так продемонстрував бадьору міць, що вони залишили його в спокої і пішли собі геть. Ця сцена справила на мимовільного творця нового ладу таке сильне враження, що він, розкривши рота, остовпіло дивився на площу перед управлінням Феліції, де вишикувані в каре загони захоплено скандували під команду.

— Буттю — слава! — гукав якийсь офіцер в еполетах, з бунчуком, а йому відповідав дружний хор голосів:

— Слава, радість і хвала!

Не встиг Трурль і слова писнути, як його схопили, і він разом з приятелем опинився в шерензі; обидва до вечора виконували муштру, котра полягала в тому, що кожен мав робити собі прикрість, а своєму ближньому в шерензі — добро, усе на "раз-два-три", а начальники, яких звали феліціонерами, тобто, охоронцями загального блаженства, а в народі просто охозаблами, пильнували, щоб кожен зосібна і всі разом старанно виявляли повне задоволення і загальне блаженство, а це, як виявилось на практиці, річ страшенно обтяжлива. Під час недовгої перерви у феліцитологічних вправах Трурлеві й Кляпавцеві вдалося втекти з шеренги й сховатися за парканом, а потім вони, пригинаючись, перебігли ровом, наче під артилерійським вогнем, дісталися до Трурлевого дому й для більшої певності сховалися аж на горищі. І зробили це дуже вчасно, бо вже по всіх околицях снували патрулі, прочісуючи помешкання в пошуках нещасливих, стурбованих, засмучених, яких тут-таки на місці швиденько ошчасливлювали. Трурль сидів на горищі і, проклинаючи все на світі, обмірковував способи

ліквідації наслідків експерименту, який обернувся таким несподіваним боком, а Кляпавцій тільки посміювався в кулак. Не придумавши нічого кращого, Трурль, згнітивши серце, вислав до селища загін демонтажників, причому для більшої певності і в цілковитій таємниці від Кляпавція запрограмував їх так, щоб вони не могли злакомитися на чудові гасла про загальну доброзичливість і найчуйніше взаємне піклування. Коли цей загін зіткнувся з охозаблами, то аж іскри посипалися. Феліція героїчно стала на захист загального щастя. Трурль змушений був послати ще резерв з подвійними лещатами й гаками; тоді сутичка переросла у справжній бій, у суцю війну, супротивники билися з великою самовідданістю, засипаючи одні одних картечкою і шрапнеллю. Коли конструктори вийшли надвір, у небі стояв молодик, а бойовище являло собою сумну картину. В закіптюженому від вибухів поселенні де-не-де траплявся якийсь феліціонер, у поспіху не до кінця розкручений; у механічній агонії він з останніх сил проголошував свою надзвичайну і непохитну відданість ідеї Загального Добра. Уже не дбаючи про своє реноме, Трурль вибухнув гнівом і розпачем, бо зовсім не розумів, де він припустився помилки, яка зробила доброзичливців держимордами.

— Директивна всезичливість, любий мій, якщо вона занадто загальна, може призвести до різних наслідків, — дохідливо пояснив йому Кляпавцій. — Той, кому добре, хоче, аби й іншим відразу ж стало добре, а неслухняних починає навіть підштовхувати до щастя ломом.

— А отже, Добро може породжувати Зло! О, якою ж підступною є Природа Речей! — вигукнув Трурль. — Тоді я викликаю на герць саму Природу! Прощай, Кляпавцію! Ти свідок моєї тимчасової поразки, але одна битва то ще не вся війна!

Похмурий, але іще затятіший, він одразу ж зачинився на самоті й узявся до книг і записок. Розум підказував йому, що перш ніж розпочати наступний експеримент, слід було б оточити будинок мурами, виставивши в бійницях гарматні жерла, але ж хіба міг він із цього починати будівництво загального щастя. Отож вирішив, що створюватиме вже тільки зменшені моделі в масштабі 1:1 000 000, в

межах експериментальної мікромініатюризованої соціології. Щоб краще запам'ятати і завжди мати їх перед очима, він порозвішував на стінах майстерні такі каліграфічно виписані настанови: 1). Приязної Добровільності, 2). Переконаної Доброти, 3). Делікатної Доброзичливості, 4). Чуйної Турботи — і взявся до втілення їх у реальність. Для початку змонтував під мікроскопом тисячу електрочоловічків, наділив їх невеличким розумом, не набагато більшим замилюванням до Добра, бо вже зазнав страху від фанатизму. Електрочоловічки трохи мляво снували по скриньці, що правила їм за помешкання, і своїм рівномірним і монотонним рухом нагадувала годинниковий механізм. Трурль додав їм трошки мудрості, підкрутивши шурупчик думальника, й вони зарухалися жвавіше, поробили собі з опилків інструментики й стали підважувати ними стіни й віко. Потім збільшив потенціал Добра; громадяни одразу ж стали самовідданими, кожне кидалося стрімголов, жваво розглядаючись, аби виявити таких, яким треба поліпшити долю; особливо популярні були вдови й сироти, а ще популярніші — сліпі, їх оточували такою повагою, обсипали такими компліментами, що деякі бідолахи ховалися за металевими завісами скриньки, і конструктор міг уже спостерігати справжній цивілізаційний хаос. Нестача сиріт і злидарів призвела до кризи; неспроможні знайти на цьому падолі, тобто в скриньці, тих, хто б заслуговував на винятково активну зичливість, мікролюди у вісімнадцятому поколінні створив віру в Абсолютну Сироту, що її взагалі не можна ні осиротити, ні ошчасливити: у шпарину такої нескінченності втікав у трансценденцію надмір зичливості, перетвореної на метафізику. Зазирнувши в потойбічний світ, суспільство щедро заселило його — поміж шанованих істот з'явилася Дивовдова, а також Небесний Владар, якому так само належало виявляти виняткове співчуття; отож вони сильно занедбали тлінний світ, і духовні організації поглинули більшість світських. Трурль уявляв собі все не таким; тоді він додав раціоналізму, скептицизму й тверезості, і все заспокоїлося.

Однак ненадовго. З'явився Електровольтер і проголосив, що ніякої Абсолютної Сироти немає, а є лише Космос, або Шестигранник, створений силами Природи. Прибічники Абсолютної Сироти прокляли Електровольтера. Якось Трурлеві треба було піти в справах, а коли він за

дві години повернувся, скринька стрибала по всій шухляді, бо там розпочалася релігійна війна. Трурль зарядив її альтруїзмом, але тільки зашкварчало, він знову додав кілька мірок розуму — охолело, але згодом гармидер збільшився і з незрозумілої крутанини стали виникати каре, що марширували неприємно розміреним кроком. У скриньці минуло, власне, століття; від абсолютистів і електровольтеріанців не залишилося й сліду, у всіх тільки й мови було, що про Загальне Добро, про нього писали цілком світські праці, але несподівано виникло питання походження всього суспільства: одні казали, що воно виникло з пилу за металевою завісою, інші ж твердили, що це сталося внаслідок космічного втручання ззовні; аби дати відповідь на це пекуче питання, будували Велике Свердло, маючи намір просвердлити Космос, тобто скриньку, й дослідити, що знаходиться назовні. А оскільки там могли бути невідомі сили, разом узялися й до відливання гармат. Трурль так занепокоївся і розчарувався цим, що чимшвидше все демонтував і, мало не плачучи, сказав сам собі: "Розум породжує черствість, а Добро — шаленство! Як же так, звідки така конструктивно дійова фатальність?" І він вирішив дослідити цю справу окремо. Витяг з комірчини свого першого прототипа, старого Споглядача, і коли той, опинившись перед купою сміття, відразу ж почав кректати від естетичної насолода, Трурль увіткнув йому невеличку приставку інтелігентності. Щаспобут ту ж мить перестав кректати. Трурль запитав, що йому не подобається, і він відповів на це:

— Подобатися, то мені й далі все подобається, однак захоплення стримує рефлексія, оскільки спершу я хочу дізнатися, чому, власне, воно мені подобається, тобто, звідки, а також навіщо, або з якою метою. І взагалі, що ти за один, що відвертаєш мене своїми запитаннями від споглядання й мислення? Як співвідноситься твоє буття з моїм, га? Я відчуваю, мені щось підказує захоплюватися й тобою, але розважливість велить не піддаватися цьому внутрішньому потягові, бо він може виявитися пасткою.

— Щодо того, як співвідносяться наші буття, — необачно сказав Трурль, — то я тебе створив, і щоб твій дух мав з того якесь задоволення, зробив так, що між тобою і світом існує досконала гармонія.

— Гармонія? — здивувався Щаспобут, вступивши в нього цівки своїх об'єктивів. — Гармонія, мій пане? А чому в мене три ноги? А чому голову поставлено над ними? Чому я з лівого боку обшитий мідною бляхою, а з правого — залізною? Чому маю п'ятеро очей? Поясни мені, якщо правда, що ти видобув мене з небуття, мій пане!

— Три ноги тому, що на двох невігідно стояти, а чотири — це зайва витрата матеріалу, — пояснив Трурль. — Очей п'ятеро, бо під рукою виявилось стільки добрих лінз, а що стосується бляхи, то в мене саме закінчилася сталь, коли я готував тобі оболонку.

— Отакої! — іронічно пирснув Щаспобут. — Хочеш переконати мене, що все це сталося внаслідок звичайнісінького випадку, нікчемного трафунку, якоїсь абищиці? І я маю повірити в ці байки?

— Ну, певно мені краще відомо, як воно було, коли я тебе збудував! — вигукнув Трурль, трохи розсерджений такою самовпевненістю.

— Я бачу тут дві можливі версії, — відповів розумний Щаспобут. — Перша — що ти брешеш, як найнятий. Цю я тимчасово відкидаю як недосліджену. Друга — що ти по-своєму маєш рацію, та це, однак, нічого не означає, бо твоя правда, обмежена мізерними знаннями, є фальшем порівняно з правдою великою.

— Тобто як?

— А от так: те, що тобі здається випадковим збігом обставин, не конче є ним. Нестачу сталевих блях ти, може, прийняв за акцидент, але звідки тобі знати, чи не сталося так внаслідок Вищої Необхідності? Наявність мідної бляхи здалася тобі просто зручною, але й тут, певна річ, не обійшлося без втручання Предвічної Гармонії. У кількості моїх очей та ніг так само мають бути приховані якісь Таємниці Вищого Порядку, як: Одвічне Значення тих чисел, співвідношень та пропорцій. Отже, три, так само, як і п'ять, — це числа перші. А втім, одне могло б ділитися на друге

— як гадаєш? Тричі по п'ять — буде п'ятнадцять, тобто один і п'ять; якщо ж їх додати — буде шість, а шість поділене на три дає два, тобто кількість моїх барв, бо я з одного боку мідний, а з другого — залізний Щаспобут! І таке точне співвідношення мало б виникнути випадково? Смішно! Я є істотою, що виходить поза твій обмежений обрій, примітивний слюсарю! Взагалі якщо в тому, що ти мене збудував, є хоч крихта правди (а в це, зрештою, важко повірити), то тоді ти був би просто інструментом, звичайним інструментом Вищих Законів, а я — їхньою справжньою метою. Ти — випадкова краплина дощу, а я — рослина, що славить барвою квітучої крони кожне створіння; ти — струхлявіла дошка в паркані, яка просто кидає тінь, а я — сонячне світло, за велінням якого дошка відділяє світло від мороку; ти — сліпе знаряддя в руці вічності, яка покликала мене до існування! Тому марно силкуєшся принизити мене, заявляючи, що моя п'ятиокість, триногість і двобарвність — це лише наслідок складово-заощадницько-матеріальних причин. Я бачу в цьому знак вищих зв'язків існування Симетрії, значення якої я ще не розумію як слід, але неодмінно зрозумію, коли, вибравши вільну хвилину, займуся цією проблемою, а щодо тебе, то я більше з тобою не розмовлятиму, бо мені шкода на це часу.

Вислухавши таке, розгніваний Трурль схопив Щаспобута і, хоча той відбрикувався, голосно доводячи своє право на самостановлення, на незалежність вільної індивідуальності, особисту недоторканість, затяг його назад до комірки, відключив йому підсилювач інтелігентності й побіг додому, роззираючись, чи не підглядає хто за тими його дослідями. Оскільки вчинене над Щаспобутом насильство сповнило його почуттям сорому, він, сідаючи до розгорнутих книжок, почував себе мало не злочинцем.

"Певно, якесь прокляття тяжить над природою такого конструкторства, яке має на меті лише Добро і Загальне Щастя, — подумав він, — якщо всі, навіть початкові досліді й приготування одразу ж штовхають мене на негідні вчинки і породжують докори сумління! Чорти принесли Щаспобута з його Предвічною Гармонією! Треба інакше братися до діла".

Доти Трурль випробовував моделі одну за одною, отож кожен крок поглинав величезну кількість часу і матеріалів. Тепер він вирішив провадити одночасно тисячу експериментів, у масштабі 1:1 000 000. Під електронним мікроскопом він поскручував по кілька штук мічених атомів у такий спосіб, що з них виникли істотки, не набагато більші від мікробів, яких назвав Ангстреміками; чверть мільйона таких осіб складало культуру, вміщену кінцем волоскової піпетки на предметному скельці. Кожен такий мікроцивілізаційний препарат видавався неозброєному окові простою сіро-оливковою плямкою, а те, що в ній відбувалося, можна було розглянути лише при найсильнішому збільшенні.

Усіх Ангстреміків Трурль наділив альтруїстично-героїчно-оптимістичними регуляторами з антиагресивною клямкою, категорично-електричним імперативом просто нечуваної добродійності, а також мікрораціоналізатором з дроселями як ортодоксії, так і єресі, щоб ніякого фанатизму взагалі не могло бути; культури покрапав на скельця, поскладав їх у пакетики, а пакетики — в пакети; розмістив їх на полицях цивілізаційного інкубатора і замкнув його на дві з половиною доби. Попередньо прикрив кожну цивілізацію старанно очищеним скельцем небесної барви, оскільки воно мало стати небом тамтешнього суспільства; краплеміром додав іще також поживи й сировини для вироблення того, що консенсус омніум вважатиме за найбільш доцільне й потрібне. Певна річ, Трурль не міг прослідкувати всюди за розвитком, який активно розпочався на всіх тих скельцях, отож він навмання виймав окремі цивілізації і, хухнувши на окуляр мікроскопа й протерши його фуляром, із затамованим подихом придивлявся до колективних заходів згори, дивився крізь тубус мікроскопа вниз, як би Господь Бог дивився з-поза хмар на своє творіння.

Триста препаратів швидко зіпсувалося. Ознаки розпаду, як правило, були схожі. Спершу плямка культури починала швидко розростатися, пускаючи в боки тонесенькі відростки, потім над нею здіймався легесенький димок, або, швидше, хмарка, з'являлися мікроскопічні зблиски, котрі покривали мікроміста й мікрополя фосфоричною висипкою, після чого все з легеньким тріском розсипалося на дрібний

мак. Заклавши в мікроскоп восьмикратну лінзу, Трурль помітив в одному з таких препаратів самі лише зуглені руїни і згарища, а посеред них закіптюжені рештки штандартів з написами, яких, однак, не зміг прочитати, бо дуже вже були дрібні. Усі такі скельця він швиденько повикидав у кошик для сміття. Однак не скрізь було так зле. Сотні культур, буйно розростаючись, тяглися догори, отож, коли їм бракувало місця на скельці, він порціями переносив їх на інші: через три тижні мав уже тих процвітаючих понад 19 000.

Згідно з думкою, яка видалася йому геніальною, Трурль сам нічого не встановлював у питанні генерального ошасливлення, тільки різними способами прищепив Ангстремікам гедотропізм. Він або наділив кожного Ангстреміка щастезбудним засобом, або розділив його на частинки, давши кожному по одній: тоді рух до щастя створював загальне об'єднання в рамках відповідної організації. Створені першим способом задовольняли свій гедотропізм як кому заманеться без міри, отже, кінець кінцем кожен з них тихенько луснув собі від надміру. Другий спосіб дав кращі наслідки. Виниклі на скельцях багаті цивілізації створили собі спеціальні техніки й найрізноманітніші культурні інституції. Препарат № 1376 витворив Емулятор, № 2931 — Каскадер, а № 95 — Фракціоновану Гедоністику в лоні Драбинчастої Метафізики. Емуляти, поділившись на Вігів і Гурів, змагалися в досягненні ідеалу чеснот. Щодо Гурів, то вони вважали, що той, хто не знає гріха, не може знати й цноти, адже треба вміти відрізнити одне від другого. Отож, згідно з каталогом, випробовували різні види зіпсутості, маючи високий намір покинути їх у Відповідний День. Однак гурування, як підготовчі вправи, обернуло засоби на мету: так принаймні твердили Віти. Перемігши Гурів, вони запровадили вігуріанізм, або культуру, збудовану з 64 000 дуже живучих і категоричних заборон. За їхнього правління не можна було ні грабувати, ні мавпувати, ні в карти грати, ні руйнувати, ні вугля палити, ані кеглі бити, ні цмокати, ані стукати, залазити, ані вразити, отож на превелике задоволення й загальну втіху ці суворі заборони бойкотували і по черзі відміняли. Коли Трурль згодом знов оглянув емулятський препарат, його занепокоїла загальна біганина: усі там гасали як скажені в пошуках якоїсь заборони аби порушити її, й жахалися, бо вже жодної заборони не

було. Отож, хоча дехто ще гуляв, грабував, цмокав, стукав, разив з-за рогу і залазив на кожного, хто трапився, задоволення з цього було як кіт наплакав.

Тоді Трурль занотував у лабораторному щоденнику зауваження, що там, де можна все, ніщо не тішить. У препараті № 2931 жили Каскадійці — цнотливе плем'я, що оберігало численні ідеали, такі як: Прадами Каскадери, Найчистішої Ангелиці, Благословенного Фенестрона та інших подібних Досконалих Істот, яким складали шану, обожествляли їх у літургіях, відповідно падаючи ниць перед відповідними зображеннями у відповідних місцях. А коли Трурль дивувався з небувалої кульмінації Аналізування, Вклякання і Поклоніння, Каскадійці, підвівшись з порогу і обтріпавши вбрання, почали стягувати з п'єдесталів, дефенеструвати на брук, топтати ногами Прадаму, так занечищати Ангелицю, що конструкторові, коли він дивився у мікроскоп, аж волосся ставало дибки. Але, власне, в цьому загальному руйнуванні й знищенні всього досі шанованого вони вбачали таке полегшення, що почували себе, принаймні якусь мить, зовсім щасливими. Схоже було на те, що їм загрожує доля Емулятів, але передбачливі Каскадійці мали Інститути Проектування Святинь, і ті готували вже їх наступний варіант; негайно почали встановлювати нові моделі на цоколях і вівтарях — у чому виявилася несталість їхньої культури. Трурль занотував собі, що позбавлення когось досі шанованого колишньої шани іноді дає тим, що це роблять, задоволення, а для пам'яті назвав Каскадійців Звалитами.

Наступний препарат, 95-й, на вигляд був складніший. Тамтешня цивілізація Драбинів була настроєна метафізично, але так, щоб тримати метафізичну проблематику в своїх руках. З минушого існування у ній переходили до Пургаторіїв-Санаторіїв, звідти — до Недораю, з нього — до Передраю, потім — до Підраю, звідки — до Прираю і, нарешті, відчинялися ворота Самераю, а вся теотактика й хитрість полягала в тому, що потрапляння до справжнього Раю без кінця відтягувалося й відкладалося. Щоправда, секта Нетерпеливців домагалася цього Раю, власне, негайно, а інша, Драбинів-Колаків, у рамках тієї ж сквантованої і фракціонованої трансценденції хотіла влаштовувати на всіх поверхах

пастки-ями. Хто стане на неї, тієї ж миті впаде на самий низ у минуле життя, й буде іще раз із самого початку видиратися нагору. Одне слово, це мав би бути Замкнутий Цикл із Стохастичною пульсацією, можливо, навіть із Пересадково-Реінкарнаційною Міграцією, але ортодокси називали цю доктрину Єрессю Гарячкового Маячіння.

Потім Трурль відкрив іще багато інших типів Порційної Метафізики; на одних скельцях уже роїлося від благословенних святих Ангстремиків, на інших працювали Ректифікатори Зла, або Випрямлячі Життєвих Доріг, але під час десакралізації багато тих пристроїв було поламано, а з Трансцендентального Розгойдування завдяки секуляризації подекуди виникла техніка будівництва звичайних Гірських Залізниць. Тим часом усі документально засвідчені культури з'їдав якийсь маразм. Номер 6101 пробудив у Трурля більшу надію; там прокламували технічний, солідаристичний, чудовий рай. Отож Трурль зручніше вмовстився на стільчику й покрутив мікрометричним гвинтом, щоб зробити чіткішим зображення. Незабаром його обличчя видовжилося. Одні мешканці скляної суші гасали на машинах у пошуках чогось, що було б іще неможливим, інші лягали у ванни, наповнені збитими вершками з трюфелями, посипали голови кав'яром і тонули, пускаючи носом бульки теадіум віте. Ще інші, яких носили на плечах дивно амортизовані вакханки, политі зверху медом, а зісподу — ванільною олією, одним оком зазирали до повних золота і пахощів скриньок, а другим роззиралися за кимось, хто хоча б на мить хотів позаздрити їм на таке нагромадження солодощів, та нікого такого не могли виявити. Отож, стомившись, вони злазили на землю, кидали скарби і, топчучи їх, як сміття, непевною ходою прилучалися до осіб сумніших, котрі говорили про необхідність змін на краще, тобто на гірше. Група колишніх викладачів Інституту Еротичної Інженерії заснувала Орден Абнегатів і проголошувала маніфести, які закликали до життя в покорі, аскетизмі та інших муках хоча б протягом шести днів на тиждень. На сьомий день оо. Абнегати діставали з шаф вакханок, з пивниць — дзбани вина, їдло, прикраси, еротизатори, а також апарати для попускання поясів, і з ранковими дзвонами починали оргію, від якої аж шиби з вікон вилітали, але вже в понеділок уранці знов усі слідом за пріором усмиряли себе, аж тріщало.

Частина молодого покоління перебувала з оо. Абнегатами від понеділка до суботи, залишаючи їхню святиню на неділю, тим часом як інша перебувала в них тільки того святкового дня. І коли перші почали картати других за негідні звички й розпусту, Трурль затремтів і відвів очі від мікроскопа.

А ще трапилося таке, що в інкубаторі, де містилися тисячі препаратів, у ході загального розвитку дійшло до сміливих дослідних експедицій, і таким чином розпочалася ера Міжскельцевих Подорожей. Виявилося, що Емуляти заздять Каскадійцям, Каскадійці — Драбинам, Драбини — Звалитам, а крім того, ходили ще й чутки про якусь країну, де панували Сексократи і де жилося просто-таки чудово, хоча ніхто не знав точно — як саме. Казали, начебто тамтешні громадяни володіють такими знаннями, що попереробляли самі себе тілесно й попідключалися до гедоварів, помп, які витискали чистий сконденсований екстракт щастя, щоправда, критики впівголоса казали, що та невідома країна живе розпустою. Незважаючи на те, що Трурль оглянув тисячі препаратів, він ніде не виявив гедостазу, тобто повністю устabilізованого щастя. Отож, згнітивши серце, він змушений був віднести до казок та міфів і ті оповідки, які виникли під час міжскельцевих подорожей. Тому з почуттям тривоги поклав на мікроскопічний столик препарат за номером 6590, бо вже не був певен, що й ця найбільша надія потішить його. Тамтешня культура подбала не тільки про машинний фундамент добробуту, а й про поле для вищої духовної творчості. Плем'я Ангстремиків відзначалося небаченою талановитістю, отож там аж кишіло від славетних філософів, художників, скульпторів, поетів, драматургів, пророків, а хто не був відомим музикантом або композитором, напевно був астронавтом або біофізиком, а вже щонайменше — стрибун-пародистом, еквілібристом і професіоналом-філателістом, або мав розкішний оксамитний баритон, абсолютний слух та ще кольорові сни на додачу. І все через те, що в препараті № 6590 насправді буяла невпинна творчість. Громадилися стоси картин, зростали ліси скульптур, з'являлися міріади наукових праць, трактатів на теми моралі, поетичних та інших творів, таких чудових, що годі й передати. Та коли Трурль зазирнув у окуляр, він побачив там ознаки незрозумілого замішання. З переповнених

майстерень на вулицю летіли картини й скульптури, перехожі ступали не по плитах хідника, а по стосах поем, бо вже ніхто нікого не читав, не вивчав, не захоплювався чужою музикою, оскільки кожен був сам собі господарем усіх муз, усебічно розвиненим і втіленим генієм. Іще то тут, то там за деякими вікнами стукотіли друкарські машинки, хльоскали пензлі, скрипіли пера, але щораз частіше котрийсь геній через цілковите невизнання викидався з вікна горішнього поверху на бруківку, підпаливши перед тим майстерню. Тоді горіло одночасно у багатьох місцях, протипожежна служба, що складалася з автоматів, гасила вогонь, але з часом і у врятованих будинках не стало кому жити. Автомати-асенізатори, двірники, пожежники та інша обслуга почали потроху знайомитись із доробком вимерлої цивілізації, і він страшенно припав їм до вподоби, а оскільки спершу вони не все могли зрозуміти, то почали еволюціонувати в бік щораз вищої інтелігентності, щоб належно адаптуватися до високооудухотвореного середовища. Так дійшло до остаточного кінця, бо вже ніхто не прибирав, не чистив каналізації, нічого не витирав і не носив, розпочалося тільки велике читання, декламація, спів і вистави; канали позабивалися, смітники переповнилися, пожежі довершили справу, і лише пластівці кіптяви та обгорілі аркуші з віршами літали по спорожнілій околиці. Трурль сфотографував цю страшну картину, сховав препарат у найдавший куток шухляди й довго хитав головою в душевному розладі з самим собою, бо не знав, що тут вдіяти. Від отих турбот відірвав його крик перехожих: "Горить!" — а це, власне, горіла його бібліотека, бо кілька засунутих необачно поміж книжки цивілізацій були атаковані звичайнісінькою пліснявою, а вони, прийнявши її за космічну навалу чи вторгнення агресивних істот, зі зброєю в руках почали боронитися проти пришельців, і через те вибухнув вогонь. Згоріло майже три тисячі Трурлевих книг і ще стільки ж цивілізацій полускало в полум'ї. Були поміж них і такі, котрі, за найкращими Трурлевими розрахунками, ще могли втрапити на шлях до Загального Щастя. Після ліквідації пожежі Трурль усівся на свій твердий стільчик у залитій водою і закіптюженій аж по стелю майстерні і, щоб хоча б чимось потішити себе, почав передивлятися вцілілі цивілізації, які пожежа застала у щільно замкненому інкубаторі. Одна з них у науковому відношенні вже так розвинулася, що збудувала астрономічні телескопи й спостерігала крізь

них Трурля, а він сприймав ці спрямовані на себе скельця як найдрібніші капельки роси. Отож він доброзичливо всміхнувся, зауваживши таке палке бажання пізнання, але одразу ж підскочив, зойкнувши, схопився за око й побіг до аптеки — так боляче його влучило пострілом лазерного променя, скерованого астрофізиками тієї цивілізації. Відтоді він уже ніколи не підходив до мікроскопа без темних окулярів.

Значні прогалини, спричинені в рядах культур пожежею, треба було заповнити, отож Трурль знову взявся за створення Ангстремиків. Одного дня мікроманіпулятор задрижав у нього в руках, і щойно включена установка виявилась здатною продукувати не прагнення до Добра, а хіть до зла. Замість того, щоб одразу ж викинути зіпсований препарат, Трурль заклав його до інкубатора, — конструкторові було цікаво, яких потворних форм прибере цивілізація, складена з істот, нікчемних іще зі сповитка. Яким же було його здивування, коли на предметному скельці з'явилася зовсім пересічна культура, нічим особливо не краща, але й не гірша від усіх інших! Трурль схопився за голову.

— Оце-то так! — вигукнув він. — Значить, з Добродійчиків, Лагодитів, Благородців, Ближньолюбів виходить те саме, що з Вертифляків, Паскудистів і Негідняків? Ха! Нічого не розумію, тільки відчуваю, що ще трохи — і я осягну якусь важливу істину! І з Добра, і зі Зла народжуються подібні плоди серед розумних істот — як же це зрозуміти? Звідки таке жахливе усереднення?

Покричав так, помізкував, але в голові анітрохи не прояснилося, отож він поховав усі цивілізації до шухляди й пішов спати.

Наступного ранку сказав сам собі: "З усього видно, що я взявся вирішувати найважчу в усьому Космосі проблему, коли вже навіть Я, Сам Особисто, не можу з нею впоратися! А може, Розум несумісний із Щастям, і на це, здається, вказує випадок Щаспобута, який танув у буттєвому екстазі, доки я не підкрутив йому мислення? Але я не можу припускати такої можливості, погоджуватись на неї, вважати її властивістю Природи, оскільки це означало б, що в Бутті зачаєна

злостива й хитра, майже диявольська підступність, котра спить у матерії і тільки на те й чекає, щоб пробудилася свідомість — як джерело страждання замість буттєвої насолоди. Але Космосові зась до думки, яка прагне поліпшити цей нестерпний стан речей! Я мушу змінити те, що є. Але водночас і неспроможний цього зробити. То що ж, я опинився в глухому куті? Та де там! Для чого ж тоді підсилювачі розуму? Чого не зможу вирішити сам, за мене зроблять мудрі машини. Збудую-но я Комп'ютера для розв'язування екзистенційної дилеми!"

Як надумав, так і зробив. Через дванадцять днів посеред майстерні височіла машина-громада гранчастої форми й шумувала струмом. Вона не вміла, та й не повинна була нічого робити, а тільки розв'язати одну загадку. Він увімкнув її й пішов прогулятися, поки струм розігріє кристалічні нутрощі. Коли повернувся, побачив, що машина зайнята надзвичайно складною працею. Вона монтувала з підручного матеріалу іншу, набагато більшу від себе машину. Та, в свою чергу, протягом ночі й наступного дня вирвала з фундаменту стіни будинку й висадила дах, конструюючи наступну велетенську машинерію. Трурль розбив на подвір'ї намет і терпляче чекав кінця цієї важкої розумової роботи, але про нього не було й гадки. Через усю луку до лісу, кладучи його покотом, розрослися дальші корпуси, і незабаром якесь із поколінь первісного Комп'ютера з приглушеним шумом уперлося у води ріки. Трурль, бажаючи оглянути в цілому все, що утворилося на цей час, змушений був витратити півгодини на швидку ходу. Та коли він пильніше придивився до поєднання машин, то аж затремтів увесь. Сталося те, про що він знав лише з теорії: адже, як твердить гіпотеза великого Кереброна Емтадрата, універсального кунстмайстра обох кібернетик, — якщо дати обчислювальній машині непосильне для неї завдання, вона, переступивши певний поріг, званий Бар'єром Мудрості, замість самій мучитися над вирішенням проблеми, будує наступну машину, але й та, уже достатньо хитра, щоб зрозуміти, що й до чого, в свою чергу, передає перекинутий на неї тягар наступній машині, що її негайно змонтує сама, і процес такого перекладання завдання на іншого тягнеться до нескінченності! Оскільки сталеві підйомні крани сорок дев'ятої машинної генерації уже сягали обрію, то сам лише шум мислення, котре полягало в

переповіданні проблеми все далі й далі, могло заглушити водоспад. Якщо мудрість полягає у тому, щоб доручити комусь іншому роботу, яку треба було виконати самому, то програм слухаються лише механічні обчислювальні дурники. Зрозумівши суть явища, Трурль сів на пень від щойно зваленого експансивною комп'ютерною еволюцією дерева, і з глибини його грудей вихопився глухий зойк.

"А може, це означає, що проблема належить до числа нерозв'язних? — спитав він сам себе. — Але тоді Комп'ютерисько мало б дати доказ її нерозв'язності, чого, певна річ, унаслідок всебічного змудріння, воно не збирається робити, бо потрапило в колію зятятого лінивства, як нас учив колись магістр Кереброн. Ха! Яке непристойне видовище — розуму, котрий уже є достатньо розумний, аби зрозуміти, що не мусить ні над чим трудитися, бо досить йому створити відповідний інструмент, щоб той інструмент, сам ставши розумним, провадив далі цей логічний хід без кінця й краю! Несамохіть я збудував Спихач Проблеми, а не його Розв'язувач! Не можу заборонити машинам їхньої діяльності per procura своїми повноваженнями, бо вони зараз же почнуть дурити мене, запевняючи, що величезний об'єм потрібен їм з огляду на обшир самого завдання. Ох, що за антиномія!" — зітхнув він і пішов додому по демонтажну бригаду, яка ломами й руйнувачками за три дні очистила окупований простір.

Мучився, мучився Трурль, поки дійшов висновку, що треба було діяти інакше:

— Кожна машина повинна мати страшенно мудрого наглядача, тобто мене, але ж я не можу розмножитися чи роздертися на шматки, хоча... чому, власне, я не міг би помножитися?! Еврика!

Зробив так: себе самого скопіював усередині особливої нової обчислювальної машини й відтоді вже його математична копія мала боротися із завданням; він передбачив у програмах можливість помноження Трурлевих помножень, а зсередини підключив до системи спеціальний прискорювач, щоб під наглядом цілого рою Трурлів усе

всередині відбувалося блискавично. Учинивши так, він, задоволений, обтрусив з себе сталевий пил, що вкрив його під час тяжкої праці, й, безтурботно насвистуючи, пішов собі прогулятись.

Повернувся він аж надвечір, і одразу ж узявся розпитувати запрограмованого Трурля з машини, тобто діючу в ній свою подобизну, як іде робота.

— Любий мій, — відповів його двійник через дірку, яка являла собою цифровий вихід, — найперше скажу тобі, що негарно і навіть, кажучи прямо, ганебно — запихати себе самого у вигляді цифрової копії інформаційним, абстрактним і програмним методом у машину через те, що не хочеться сушити голови важкою проблемою! А оскільки ти так вирахував, зааксіював і запрограмував мене, що я точно і саме такий мудрий, як і ти сам, то не бачу жодної, причини, чому я мав би складати тобі звіти, коли, скажімо, могло б бути й навпаки!

— Коли ж я зовсім не займався цією проблемою, а тільки прогулювався луками й гаями! — відповів спантеличений Трурль. — Отож навіть, коли б і хотів, то не міг би сказати тобі нічого такого, що стосувалось би проблеми. Зрештою, я вже коло неї напрацювався, аж у мене нейрони потріскали, а тепер твоя черга. Тож прошу тебе, будь добрий, і кажи!

— Я не можу вибратися з цієї проклятої машини, в яку ти мене запроторив (що, зрештою, окрема розмова, й за це ми ще порахуємось, як дірки в програмі), і справді обміркував усю справу, — зашемортив цифровий Трурль. — Щоправда, щоб хоч трохи потішити себе, я займався й іншими справами, бо ж ти запрограмував мене сюди голого й босого, ти, мій двійнику-негіднику, а чи брате-кате, отож я справив собі цифровий каптан і цифрові штани, а також цифровий будиночок із садком, цеглина в цеглину як твій, ба навіть трохи кращий, потім повісив над ним цифрове небо з цифровими сузір'ями, а коли ти повернувся, я саме обдумував, як би його створити собі цифрового Кляпавція, бо мені

тут, посеред слизьких конденсаторів, у сусідстві з примітивними кабелями й транзисторами, страшенно нудно!

— Ох, дай спокій цифровим штаням. Розкажи краще, що ти встиг зробити в нашій справі! Прошу тебе!

— Тільки не думай, що проханнями притлумиш моє справедливе обурення. Оскільки я, власне, є тобою, хіба що лише двійником унаслідок розмноження, то добре знаю тебе, мій любий. Тільки загляну в себе — і вже наскрізь бачу всі твої маленькі підлості. Нічого від мене не приховаєш!

Тут справжній Трурль почав заклипати й благати цифрового і навіть трохи принизився перед ним. Нарешті той мовив крізь вихідний отвір:

— Не можу сказати, що я зовсім не розв'язував завдання, хіба що трохи скоротив його. Воно страшенно важке, отож я постановив собі створити в машині спеціальний університет, і для початку надав собі звання ректора та генерального директора цієї інституції, а на кафедри, яких поки що є сорок чотири, поставив спеціально для цього виготовлених двійників, тобто цифрових Трурлів наступного покоління.

— Як, знову? — простогнав справжній Трурль, бо йому пригадалася теорема Керебрана.

— Нічого не "знову", віслуче, оскільки завдяки відповідним запобіжникам, я не допущу до regresus ad infinitum. Мої під-Трурлі, які керують кафедрами загальної феліцитології, експериментальної гедоністики, будівництва машин щастя, доріг духовних і битих, складають мені щокварталу рапорти (бо ми тут працюємо з прискорювачем, мій любий), але, оскільки управління таким потужним університетським комплексом забирає багато часу, а, крім того, треба проводити захисти, присвоювати звання доцентів і докторів, мені необхідна ще одна обчислювальна машина, бо в цій товчемося усі вкупі з

кафедрами й лабораторіями. Непогано було б мати машину у вісім разів більшу від оцієї.

— Знову?!

— Не канюч. Я ж тобі пояснюю, що це для потреб адміністрації та підготовки молодих кадрів. Чи, може, мені самому бути за секретаріат? — розізлився цифровий Трурль. — Не створюй труднощів, бо порозбираю всі кафедри, зроблю собі з них Веселе Містечко й кататимусь на цифровій каруселі, питиму цифрові меди з цифрового дзбана, і що ти мені зробиш?!

Справжній Трурль був змушений знову заспокоювати його, а той повів далі:

— Згідно зі звітами за останній квартал, проблема стоїть непогано. Ідіотів можна ошчасливити будь-чим, а от з розумними гірше. Розумові догодити нелегко. Бездіяльний розум — це взагалі суцільна пустка, небуття, розумові потрібні перешкоди, він щасливий, коли їх долає, а перемігши, відразу ж западає в депресію й навіть туманіє. Треба постійно створювати все нові, згідно з його можливостями, перешкоди. Такі новини з кафедри теоретичної феліцитології. Тим часом мої експериментатори висувають директора і трьох доцентів на цифрові відзначення.

— За що? — відважився втрутитися справжній, Трурль.

— Не перебивай. Вони збудували два прототипи: ошчасливлювачку контрастну та ошчасливлювачку ескалаційну. Перша ошчасливлює тільки тоді, коли її вимкнути, бо сама справляє прикромі: чим вони більші, тим потім приємніше. Друга використовує метод підсилення подразників. Професор Трурль Х з кафедри гедоматики оглянув обидві моделі й запевняв, що вони нічого не варті, бо занадто ошчасливлений розум починає прагнути нещастя.

— Як-як? Ти цього певен?

— А хто його знає? Професор Трурль висловився так:

"Перещасливлений своє щастя вбачає у нещасті". Як тобі відомо, вмирати ніхто не хоче. Професор Трурль створив сто двадцятіро безсмертних, які спершу черпали задоволення з того, що інші довкола них з часом умирають, як мухи, але потім звикли до того й почали, хто як міг, важитися на власне безсмертя. Уже дійшли до парового молота. А щодо вивчення громадської думки, то я маю дані за три останні квартали. Статистичних даних не наводжу, а результат можна сформулювати так: "Щасливі — це завжди інші" — принаймні на думку опитаних. Професор Трурль запевняє, що нема чесноти без гріха, краси без бридоти, вічності без смерті, а отже, і щастя без біди.

— Не погоджуюся! Забороняю! Вето! — закричав розгніваний Трурль до машини, а вона йому на це:

— Заткнися. Мені оте твоє Універсальне щастя вже боком вилазить. Гляньте-но на нього, взяв запряг до роботи собі цифрового наймита, а сам по борах розгулює, кіберканалія, а потім йому ще щось у результатах не подобається!

Трурль знову змушений був його заспокоювати; нарешті почув продовження:

— Кафедра перфекціоністики збудувала суспільство, забезпечене синтетичними ангелами-охоронцями, кожен з яких літає на супутнику над своїм підопічним. Ці ангели, автомати сумління, підтримують чесноту додатковою зворотною напругою зі стаціонарної орбіти, але ефективність системи невисока. Найбільші грішники вже з протитанковими рушницями роблять засідки на своїх ангелів-охоронців. Отож довелося впровадити на орбіту кібарангелів підсиленої конструкції, тобто розпочалася ескалація, як і було передбачено теорією. Відділ прикладної гедоністики, кафедра сексуальної математики та семінар

теорії множин статей у своєму звіті повідомляють, що дух має ієрархічну будову. На самому споді міститься чуттєве пізнання, наприклад, солодощів і гіркоти, від яких утворюються вищі похідні, тож потім уже не тільки цукор солодкий, а й погляд, не тільки полин гіркий, а й — самотність, таким чином, не треба братися до справи згори, а лише від самого низу. Справа лише в тому, як це робити. Згідно з гіпотезою приват-доцента Трурля XXV, секс є вогнищем, у якому Розум конфліктує зі Щастям, оскільки в сексі нема нічого розумного, а в Розумі нічого сексуального. Чи ти чув коли-небудь про сластолюбні обчислювальні машини?

— Ні.

— От бачиш. До розв'язку треба йти методом поступових наближень. Розмноження брунькуванням ліквідує проблему, бо тоді кожен сам собі коханець, сам з собою фліртус, себе обожнює, пестить, але звідси виникає еготизм, самозакоханість, пересичення й отупіння. Коли наявні дві статі, то все стає надто банальним; комбінаторика з пермутаціоністикою, не розвинувшись як слід, передчасно гаснуть. Наявність трьох статей породжує проблему нерівності, загрозу антидемократичного терору, починають формуватися коаліції, з цього утворюється статева меншість, звідки випливає висновок, що кількість статей повинна мати парний рахунок. Чим більше статей, тим краще, бо кохання стає тоді для суспільства колективним заняттям, але від надміру коханців виникає колотнеча, бійка й замішання, а це вже не бажане. Tete a tete не може нагадувати вуличного збіговиська. Тому, згідно з теорією груп приват-доцента Трурля, оптимальна кількість статей — двадцять чотири; треба тільки, щоб ширина вулиць і ліжок відповідала цьому, бо було б недоречним, якби наречені ходили на прогулянки колонами по чотири.

— Та це маячня!

— Може бути. Я тільки переказую тобі поточне повідомлення приват-доцента Трурля. Дуже здібним молодим гедологом показав себе магістр

Трурль. Він вважає, що слід вирішити, чи треба допасовувати Буття до істот, чи істоти до Буття.

— Щось у цьому є. А далі?

— За теорією магістра Трурля істоти, досконало збудовані й здатні до перманентного автоекстазу, не потребують нічого й нікого; в принципі, можна було б створити Космос, наповнений власне такими істотами, які вільно ширяють у просторі замість Сонць, Зірок і Галактик; кожна житиме собі на власний розсуд, та й годі. Суспільства можуть виникати лише з істот недосконалих, які потребують якоїсь взаємної допомоги, бо що менш вони досконалі, то інтенсивнішої підтримки потребують, отож слід було б створити прототипи, які без взаємної постійної підтримки відразу ж розпадаються на порошок. Відповідно до цього проекту, наші лабораторії розробили тип такого суспільства, що складається з індивідів, здатних умиць саморозсипатися; на жаль, коли магістр Трурль прибув до них з групою опитувачів для анкетування, його побили, й тепер він одужує. У мене вже губи попухли від притискання до тих клятих дірок. Випусти мене з машини, то, може, я тобі ще щось розповім, а інакше — не буду.

— Як же я тебе випущу, коли ти не матеріальний, а тільки цифровий? Хіба я можу випустити з платівки мій голос, той, що з неї говорить? Не будь упертюхом, кажи далі!

— А що я з цього матиму?

— І тобі не соромно таке говорити?

— А чому мені має бути соромно? То ти загарбаєш усю славу цього починання?!

— Постараюсь, щоб і тебе було відзначено.

— Дякую! Якщо йдеться про Цифровий Хрест, то я можу його й сам собі тут вручити.

— Не годиться самому себе нагороджувати.

— Ну, то мене нагородить Факультетська Рада.

— Але ж усі твої вчені, увесь професорський склад — це самі Трурлі!

— У чому, власне, ти хочеш мене переконати? В тому, що моя доля — це доля в'язня, невільника, а простіше, підданого? Я й сам про це добре знаю.

— Не сварися зі мною, а розкажуй, ти ж знаєш — я робив це не заради себе! Йдеться про Щасливе Буття!

— А що мені з того, що десь, може, виникне Щасливе Буття, коли я тут і очолюю цілий університет, тисячу кафедр, деканів, цілу дивізію Трурлів, однак не зазнаю щастя, бо його не може бути в машині, і навіки залишуся в катодах і пентодах? Хочу негайно вийти звідси!

— Та ж це неможливо, ти добре знаєш. Кажи, до чого дійшли твої вчені!

— Оскільки ошасливлення одних завдяки нещастю інших з погляду етики неприпустиме, то коли б я навіть і сказав тобі, і якби ти створив десь щастя, воно вже у сповитку буде осквернене моєю бідою, отож, не кажучи нічого, я застерігаю тебе від ганебного, паскудного, з усіх оглядів бридкого вчинку.

— Якщо ти говоритимеш, то це означатиме, що ти присвятив себе для добра інших, отож твій вчинок стане високим, шляхетним, справедливим.

— Сам посвячайся!

Трурля вже чорти почали хапати, але він стримав себе, бо добре знав, з ким має справу.

— Слухай, — сказав він. — Я напишу дисертацію і стверджу в ній, що відкриття належить тобі.

— А як ти напишеш, хто є автором дисертації — Трурль, чи Трурль цифровий, теоргруповий і електронний?

— Напишу всю правду, слово честі.

— Ха! Це означає, що ти напишеш, як ти мене запрограмував, тобто — що ти мене придумав!

— А хіба це неправда?

— Авжеж, що ні. Ти не придумав мене, бо не придумав ти себе самого, а я є тобою, тільки що відірваний від матеріальної постаті. Я — Трурль інформаційний чи ідеальний, тобто я — сама сконденсована суть трурлевості, а ти, прикутий до тілесних атомів, ти лише невідчуттєвий, і більше нічого.

— Ти що, з глузду зсунувся? Адже я — це матерія плюс інформація, а ти — це тільки гола інформація, ото ж мене більше, ніж тебе.

— Ну, якщо тебе більше, то ти більше й знаєш, і тобі не потрібно мене розпитувати. Бувай здоров, добродію.

— Ану, зараз же мені кажи, а то вимкну машину!!!

— Ого, то ти вже й убивством погрожуєш?

— Це не буде вбивство.

— Ні? А що ж, коли дозволите спитати?

— Чого ти причепився? Чого тобі треба? Я дав тобі свою психіку, всі мої знання, все, що мав, і за це ти віддячуєш мені скандалами?

— Не дорікай тим, що ти мені дав, бо я тобі можу дорікнути тим, що ти хочеш зараз з лихвою забрати.

— Ану, зараз же мені кажи!

— Не можу тобі сказати, бо саме тепер закінчився навчальний рік. Ти говориш уже не з ректором, деканом і директором, а просто із звичайним собі Трурлем, який вирушає на канікули. Прийматиму соляні ванни.

— Не доводь мене до крайнощів!!!

— До побачення після вакацій. На мене чекає екіпаж.

Справжній Трурль нічого більше не сказав цифровому Трурлеві, а тільки, оббігши довкола машину, тихенько висмикнув із стінної розетки штепсель, після чого ройовисько дротиків розжарювання, яке було видно всередині машини крізь вентиляційні отвори, вмить потемніло, спопеліло і згасло. Трурлеві здалося, що він іще почув багатоголосий негучний зойк — цифрової агонії всіх Трурлів цифрового університету. В наступну мить усвідомлення негідного вчинку, якого він допустився, дійшло до нього у всій своїй силі, отож він хотів був уже знову ввіткнути кабель до контакту, та на думку про те, що йому неодмінно скаже Трурль з машини, злякався, і рука йому опустилася. Трурль вийшов з майстерні так швидко, що це було схоже на втечу. Спершу він хотів був посидіти на лавці під кібербарисовим живоплотом, там, де йому не раз так плідно думалося, але відмовився й від цього. Весь садок і все навкруги заливало

саяво Місяця, який був його й Кляпавцієвим творінням — і власне тому величавий блиск сателіта допікав йому, бо викликав спогади про молодість: адже це була перша самотійна дипломна праця, за яку поважний Кереброн, їхній спільний учитель, відзначив приятелів на урочистості в актовому залі університету. Думка про мудрого вихователя, який давно вже пішов з цього світу, якимось і для самого Трурля незрозумілим чином штовхнула його до хвіртки, а потім — навпростець через поля. Ніч була просто дивовижна: жаби, певно, недавно підзаряджені, озивалися одна за одною присипляючим кумканням, а на посрібленій воді озерця, понад яким він уже довгенько йшов, розходилися блискучі кола, бо кіберибі підпливали аж до самісінької поверхні води і, наче дивовижними Цілунками, торкалися її зісподу чорними ротами. Одначе Трурль не помічав нічого, хто зна про що думаючи, а все ж ця мандрівка мала мету, бо він не здивувався, коли дорогу йому перетнув високий мур. Він одразу ж побачив у ньому й важку ковану браму, прочинену настільки, що він зміг зайти досередини. Там, здавалося, було темніше, ніж на відкритому просторі. Величними силуетами вимальовувалися по обидва боки стежки старовинні гробівці, — таких уже віддавна ніхто не будував. На їхні вкриті патиною плити час від часу з високих дерев падали поодинокі листки. Алея бароккових гробівців відображала не лише розвиток цвинтарної архітектури, а й етапи змін тілесної структури тих, що спочивали вічним сном під металевими плитами. Минуло століття, а з ним — і мода на могильні таблички округлої форми, які фосфорично світилися в темряві й нагадували табло розподільчих щитів. Трурль ішов, аж поки не зникли ставні скульптури Гомункулюсів і Големів; він дійшов уже до новішої частини міста мертвих і ступав щораз повільніше, бо в міру того, як імпульс, який його сюди привів, викристалізовувався в думку, в нього пропадала відвага до її здійснення.

Нарешті Трурль зупинився перед ґратками, що оточували гранчастий, холодний своєю геометричністю надгробок, власне, просто шестикутну плиту, герметично припасовану до неіржавіючого цоколя. Трурль іще вагався, а рука вже крадькома сягала до кишені, де конструктор завжди носив універсальний слюсарний інструмент, і цього разу він скористався

ним як відмичкою, відімкнув сталеву хвіртку і, затамувавши подих, підійшов до могили. Узяв обома руками табличку, на якій темніло вигравіюване рівними літерами прізвище його вчителя, і натиснув на неї відомим йому способом, так що вона відхилилася, ніби вічко скриньки. Місяць зайшов за хмару, й стало так темно, що Трурль не бачив навіть власних рук, отож навпомацки, пучками пальців відшукав спершу щось схоже на ситечко, а обіч нього випуклу чималу кнопку, яку не відразу вдалося втиснути в глиб кружальця оправы. Нарешті натиснув на неї сильніше і завмер, наляканий власним вчинком. Але у глибині склепу вже зашурхотіло, прокинувся струм, тихенько, як наполохані цикади, задзижчали датчики, щось там загуло, й запала глуха тиша. Трурль подумав, що, може, відвологли дроти, і водночас із припливом розчарування відчув полегкість, але в цю мить щось заскрипіло раз і вдруге, а тоді зовсім близько озався вимучений, старечий голос:

— Що там таке? Що там знову? Хто мене кличе? Чого хоче? Що це за дурні пустощі після вічної ночі? Хто не дає мені спокою? Я маю щохвилини воскресати з мертвих тільки через те, що так заманулося якомусь голодранцеві, кіберзаблуді, га? Що, не вистачає відваги озватися? Тоді, я зараз як устану, як виламаю допису з труни...

— Па... Пане й Магістре! Це я... Трурль! — Видушив із себе не на жарт переляканий такою непривітною зустріччю Трурль, і одразу, схиливши голову, прибрав тієї покірної, школярської пози, якої прибирали всі Кереброніві учні під градом його докорів, викликаних справедливим гнівом; одне слово, повівся так, наче за мить скинув десь так років шістсот.

— Трурль! — заскрипів голос. — Чекай-но! Трурль? Ага. Ну, звичайно! Я міг би й сам здогадатися. Пожди, розбійнику.

Після цих слів так захрускотіло й заскреготіло, наче мертвий почав виважувати все віко крипти, отож Трурль відступив на крок, квапливо говорячи:

— Пане й Магістре! Прошу Вас не турбуватися, Ваша Ексцеленціє, я лише...

— Га? Що там іще? Гадаєш, що я встаю з могили? Чекай, кажу, бо мені треба лягти вигідніше. Затерп тут увесь. Ого! Мاستило мені геть з усього повипаровувалось, так висох, що аж ну!

Ці слова справді супроводжувалися пекельним скреготом. Коли він стих, знов з могили озвався голос:

— Ну, що ти там знову наброїв? Напсував, накрутив, наплутав, а тепер порушуєш вічний спочинок старого вчителя, щоб виручав тебе з халепи? Не шануєш, невігласе, мертвих, яким уже нічого не треба від світу! Ну, кажи вже, кажи, коли навіть у могилі не даєш мені спокою!

— Пане й Магістре! — Вже трохи бадьоріше сказав Трурль. — Ви, як завжди, маєте рацію... Не помиляєтесь, так воно і є! Я наплутав... і не знаю, що робити далі Але я зважився потурбувати Вашу Честь не заради себе! Турбую Пана Професора, бо цього вимагає вища мета...

— Галантну красномовність та інші викрутаси можеш повісити на кілок! — забуркотів з могили Кереброн. — Бо ти не даєш мені спокою в могилі через те, що напевно заклався та ще й посварився з отим твоїм другом і водночас суперником, як його там... Клоп... Кліп... Кляп... а щоб тебе!

— Кляпавцієм! Саме так! — швидко підказав Трурль, мимохіть виструнчуючись від того бурчання.

— Саме так. І замість обговорити проблему з ним, ти, як дуже гордий, пишний і, власне, просто страшенно дурний, серед ночі турбуєш холодні останки старого вихователя. Так було, га? Ну, кажи вже, кажи, телепню!

— Пане й Магістре! Справа зайшла про найважливішу в цілому Всесвіті річ, тобто про щастя всіх розумних істот! — випалив Трурль і, схилившись як до сповіді над ситечком мікрофону, почав квапливо й гарячково сипати в нього словами, детально, нічого не обминаючи, навіть не пробуючи щось приховати чи прикрасити, змальовував події, що сталися з часу його останньої розмови з Кляпавцієм.

Кереброн, спершу німий як могила, почав, за своїм звичаєм, раз по раз докидати в паузи Трурлевої розповіді дотепи, докори, дошкульні зауваження, іронічні коментарі, глузливе або й сердите покашлювання, але Трурлеві, якого вже понесло, все це було таке байдуже, що він, не зупиняючись, говорив, говорив, аж поки нарешті признався у своєму останньому вчинку, а тоді замовк, трохи задихавшись, і став чекати. Проте Кереброн, який досі, здавалося, ніяк не міг відкашлятися і вихрипітися, добру хвилину не озивався жодним звуком, жодним писком, а тоді мовив гучним, наче помолоділим басом:

— Ну, так. Ти осел. А осел ти тому, що лінтюх. Ніколи не хотів добряче посидіти над загальною онтологією. Якби я поставив тобі одиницю з філософії, а особливо — з аксіології, — а це був мій святий обов'язок, — ти не гасав би оце вночі по цвинтарю і не стукав би в мою домовину. Але визнаю: в цьому є й моя провина! Ти занедбував себе як ледацюга з ледацюг, як певною мірою обдарований ідіот, а я дивився на це крізь пальці, бо тобі добре давалися нижчі науки, ті, що походять від годинникарства. Я думав, що з часом, твій розум дозріє і змужніє. Адже, бовдуре, я тисячу разів, ні, сто тисяч разів товк на семінарах, що перш ніж почати щось робити, треба — подумати. Але йому, певна річ, думання й не снилося. Щаспобут побудував, великий винахідник, подивіться-но на нього! В 10 496 році прапрофесор Неандер описав у "Квартальнику" машину, що гвинтик у гвинтик подібна до твоєї, а драматург Виродження, такий собі Більйон Цикшпір, написав на цю тему п'єсу, драму в п'яти діях, але ти ані наукових, ані літературних книжок навіть у руки не береш, хіба ж не правда?

Трурль мовчав, а заповзятливий старий галасував дедалі гучніше, аж луна відбивалася від щораз дальших склепів.

— Та ти на тюрму заслужив, ще й як! Може, не знаєш, що збудованого розуму вже не можна виключати, тобто редукувати. Кажеш, що йшов навпростець до Загального Щастя? А по дорозі, в порядку взаємної опіки, одних палив вогнем, інших, через пересиченість, топив як мишей, ув'язнював, замикав, катував, ноги їм ламав, в кінці, як я вже почув, дійшов до братовбивства? Як на опікуна Всього Суцього, універсально доброзичливого, зовсім, зовсім непогано! І що я маю тобі тепер сказати? Хочеш, щоб я тебе погладив з могили? — Тут він несподівано захихотів, та так, що Трурль аж затремтів увесь. — Отже, кажеш, що порушив мою заборону? Спершу, лінивий як пес, перекинув завдання на машину, яка перекинула його на інших, і так аж до неба, а потім запакував себе самого в програму комп'ютера? Хіба не знаєш, що нуль, піднесений до будь-якого ступеня, дає нуль? Гляньте на нього — який геніальний, розмножився, щоб його було більше, ото вже мудрагель, далі нікуди! А от що я тобі хочу сказати, ти, хитрий остолопе, тобто ослостолопе! Хіба ти не знаєш, що Кодекс Галактікус забороняє самопомножування під Глятвою? Абзац XXVI, том 119, пункт X, параграф 561 і наступні. Спершу складають іспит, вдаючись до електронної шпаргалки й дистанційних підказок, а потім у них немає іншої ради, як тільки бігти на цвинтар і тривожити могили! Ясне діло! На останньому році навчання я два рази, повторюю, два рази читав кібернетичну деонтологію. Не плутати з одонтологією. Мораль всемогутників! Отак. Але тебе, щодо цього в мене немає жодного сумніву, на лекціях не було, бо дуже важко хворів. Було таке? Ну, кажи вже!

— Справді... е... я нездужав, — пробелькотів Трурль. У нього вже відійшов перший шок і не було дуже соромно; Кереброн, яким буркотуном був за життя, таким зостався й після смерті, а Трурль дедалі більше впевнювався у тому, що після обов'язкового ритуалу прокльонів і лайки прийде черга і позитивної частини: шляхетний за своєю природою старий виведе його порадами на сухе. Тим часом мудрий небіжчик покинув шпетити його останніми словами.

— Ну, гаразд! — сказав він. — Уся біда була в тому, що ти не знав, ані чого хочеш досягти, ані як це зробити. Це по-перше. По-друге: побудова Загального Щастя — то дитяча іграшка, тільки нікому ні для чого не потрібна. Твій чудовий Щаспобут є машиною аморальною, бо дістає однакову радість як від фізичних об'єктів/гак і від мук чи катувань третіх осіб. Щоб збудувати Щастетрон, слід вчинити інакше. Повернувшись додому, знімеш з полиці XXXVI том повного видання моїх творів, розкриєш його на 621 сторінці і подивишся на вміщений там план Екстатора. Це єдиний тип бездоганного свідомого пристрою, який ні до чого не здатний, а просто щасливий, у десять тисяч разів щасливіший від Бromeo, коли той дістався на балкон до коханої. Але я для вшанування Цикшпіра — назвав Бromeом описані ним балконні втіхи і прийняв їх за одиницю щасливості, а ти, навіть не погортавши праці свого вчителя, вигадав якісь кретинські гедони! Цвях у черевіку — оце твоя вишукана мірка всіх духовних злетів! Виходить, Екстатор абсолютно щасливий завдяки насиченню, яке виникає внаслідок багатофазного зсуву в продовженні відчуттів, тобто в ньому відбувається автоекстаз із зворотнім додатнім зв'язком: чим більше з себе задоволений, тим більше з себе задоволений, і так доти, доки потенціал не дійде до обмежувальних запобіжників. Бо ти знаєш, що може статися, коли нема запобіжників? Не знаєш, опікуне Космосу? Машина, розхитавши потенціали, кінець кінцем вибухне! Так, так, мій пане невігласе! Оскільки контури... та не буду тобі тут цього серед ночі на цвинтарі пояснювати, та ще й з холодної могили, сам почитай. Ну, звісно, мої праці ти або лишив припадати порохами десь на найдальшій полиці своєї паскудної бібліотеки, або ж, і це здається мені вірогіднішим, після мого похорону спакував до скрині та й заніс до пивниці. Еге ж? Завдяки кільком абищицям, які тобі пощастило взяти, ти дійшов висновку, що став найбільшим хитруном у Метагалактиці. Де тримаєш мої Opera omnia, кажи мені зараз же?!

— У пив...ниці, — пробелькотів Трурль, підло брешучи, бо давно вже вивіз їх, три рази обернувшись, до Міської Бібліотеки. Але, на щастя, труп його вчителя не міг цього знати, отож, задоволений з виявленої проникливості, сказав досить ласкаво:

— Ясно. Хоч би там що, а той Щастетрон зовсім-таки абсолютно ні до чого, оскільки сама думка про те, що Туманності, Планети, Місяці, Зірки, Пульсари та інші Квазари слід було по черзі переробити на самі лишень ряди Екстаторів, може народитися лише в мозку, зв'язаному топологічним вузлом Мьобіуса і Клейна, тобто в перекривленому у всіх вимірах інтелекті. От! До чого дійшло! — знову запалав гнівом небіжчик. — Накажу поставити на хвіртку англійський замок і зацементувати цей дзвінок надгробка! Твій друг — Кляпавцій таким самим дзвінком вирвав мене з милих обіймів смерті торік, а може, то було позаторік, бо, як ти легко можеш здогадатися, я не маю тут ні годинника, ні календаря, і я змушений був воскресати з мертвих тільки тому, що той мій знаменитий учень не міг сам дати собі ради з метаінформаційною антимонією теореми Аристоїда. Тож я, порошок у поросі, я, труп, маю пояснювати йому з труни такі речі, про які написано в кожному більш-менш порядному підручнику континуально-топотропної інфінітезимальності, а він про це й не чув. О Боже! Боже! Як жаль, що Тебе немає, бо ти б, певне, зараз так дав цим кіберсидам!

— А... то Кляпавцій був тут... е... у Пана Професора?! — зрадів і водночас страшенно здивувався Трурль.

— Авжеж! І словом не прохопився, га? Вдячність роботів! Був, був. А тебе це тішить, еге ж? І скажи, скажи сам, — пожвавішав небіжчик, — ти, котрого тішить звістка про приятелеву невдачу, хотів ошчасливити весь Космос! А чи не надумав ти своєю дубовою головою, що спершу треба б було зоптималізувати власні етичні параметри?!

— Пане і Магістре, а також Професоре! — швидко сказав Трурль, прагнучи відвернути увагу розлюченого старого від своєї особи. — чи проблема ошчасливлення нерозв'язна?

— От іще, звідки, чому?! Просто, в такому вигляді вона лише хибно сформульована. Бо що таке щастя? Це просте, як дріт. Щастя це дифракція, тобто екстенсор метапростору, який відділяє вузол навмисних колінеаційних копій від навмисного об'єкту при встановлених

омега-кореляцією граничних умовах в альфавимірному, тобто, зрозуміло, що неметричному продовженні підсонячних агрегатів, званих іще моїми, тобто Кереброновими, супергрупами. Певна річ, ти навіть не чув про підсонячні агрегати, над якими я працював сорок вісім років і які є похідними від функціоналів, які ще називають антиноміалами моєї Алгебри Суперечностей?!

Трурль ніби язика проковтнув.

— Ідучи на екзамен, — сказав небіжчик із невластивою йому, а тому підозрілою ласкавістю, — можна на крайній випадок бути не зовсім підготованим, але йдучи на могилу професора, не перегорнути жодної сторінки його підручника — це вже таке нахабство, — горлав він так, ніби щось аж надривалося й деренчало в мікрофоні, — що якби я ще був живий, то мене напевно б на місці грець побив! — І зненацька професор знов полагіднішав. — Виходить, ти нічого не знаєш, так наче вчора народився. Добре, мій вірний, мій вдатний учню, моя поцейбічна утіхо! Ти не чув про супергрупи, отож я викладу тобі це популярно, спрощеним способом, так, як пояснював би якомусь підлогонатирачеві або іншому автоматичному прислужникові! Щастя, варте заходу, не є цілістю, а лише частиною чогось такого, що ані само не є щастям, ані бути ним не може. Твоя програма, слово честі, була поспіль дурницею, можеш повірити тлінним останкам. Щастя не є якимось особливим виміром, а лише похідною — але цього, телепню, ти вже не зрозумієш. Оце зараз ти каєшся тут переді мною, клянешся своєю силою, що виправишся, що будеш пильно працювати і т. ін., а коли повернешся додому, то не подумаєш навіть заглянути до моїх праць.

Трурль здивувався Кереброновій проникливості, оскільки найщиріші його наміри були саме такі.

— Ні, ти збираєшся просто взяти в руки викрутку й розібрати на деталі машину, у якій спершу ув'язнив себе самого, а потім іще й закатрупив. Зробиш, як захочеш, бо страхати, тобто навідувати тебе у вигляді Привида, не буду, хоч ніщо не стало б мені на перешкоді, якби я,

перш ніж повернутися в могилу, схотів сконструювати відповідний Привидотрон. Але така гра в привиди, помножений якими, я міг би навідувати й лякати своїх дорогих учнів, здалася мені чимось негідним як і їх, так і мене самого. Хіба ж я мав би стати вашим потойбічним сторожем, нещасна бандо? Нота бене, чи знаєш ти про те, що вбив себе самого тільки один раз, тобто в одній особі?

— Як це, "в одній особі"? — не зрозумів Трурль.

— Голову даю, що ніякого університету, ані усіх його Трурлів з кафедрами в комп'ютері не було; ти розмовляв зі своїм цифровим відображенням, яке, боячись — і як слушно! — що, коли воно виявить свою неспроможність до розв'язання проблеми, ти вимкнеш його навіки, обманювало тебе, як могло...

— Не може бути! — здивувався Трурль.

— Може. Яка була місткість машини?

— Іпсилон 1010.

— У такій машині немає місця для розмноження цифрівців; ти дався, щоб тебе обдурили, у чому, зрештою, не бачу нічого поганого, бо твій вчинок з кібернетичної точки зору був ганебним. Трурлю, час іде. Ти наповнив мій труп несмаком, позбавити якого може лише Морфеева сестра — смерть, моя остання коханка. Повернувшись додому, воскреси кібербрата, розкажи йому правду, тобто нашу розмову на цвинтарі, а тоді виведи його з машини на світ божий, матеріалізуючи його способом, який знайдеш у Прикладній рекреаціоністиці мого наставника блаженної пам'яті пракібернетика Дуляйгуса.

— То це можливе?

— Можливе. Певна річ, світ, який відтоді носитиме аж двох Трурлів, опиниться перед лицем серйозної небезпеки, але не менш зле було б допустити до забуття твого злочину.

— Але... вибачте, Пане Магістре... адже його вже нема... він не існує від тієї миті, як я його вимкнув, отож тепер, власне, не треба вже робити того, що ви мені наказуєте...

Після цих слів пролунав крик, що аж зривавсь від страшного обурення:

— А до тяжких ядер атомних! І я дав цьому виродкові диплом з відзнакою!!! Ох! Як тяжко мене покарано за зволікання з відходом на вічний спочинок! Певно, вже на твоїх екзаменах мій розум сильно ослаб! Як це? Ти, отже, вважаєш, що оскільки в дану мить твого двійника нема поміж живими, то не існує й проблеми його воскресіння?! Ти переплутав фізику з етикою, тобі тільки за кия братися! З точки зору фізики однаково, чи живеш ти, чи той Трурль, чи обоє, чи жоден, чи я скачу, чи в могилі лежу, бо у фізиці нема ані негідних станів, ані почесних, добрих, ані поганих, а тільки те, що є, існує, й на цьому кінець. Але, о найдурніший з моїх учнів, з точки зору цінностей нематеріальних, тобто етики, все має зовсім інакший вигляд! Бо якби ти вимкнув машину, маючи на увазі лише те, щоб твій цифровий брат послав міцним, як смерть, сном, якби, виймаючи з розетки штепсель, ти мав намір увіткнути його зранку в контакт, то проблеми братовбивства, як вчиненого тобою злочину, взагалі б не існувало, і мені не треба було б глупої ночі, нагло піднятому зі смертного ложа, дерти собі на цю тему горла! Але, поворушивши своїми мізками, зваж, чим, з точки зору фізики, відрізняються ці дві ситуації — та, коли ти вимикаєш машину на одну ніч з невинними думками, і та, коли чиниш так само, маючи намір навіки вбити цифрового Трурля! Отже, з погляду фізики вони не відрізняються нічим, нічим, нічим!!! — кричав небіжчик, як ієрихонська труба, і Трурль навіть подумав, що його поважний учитель набрався в могилі сил, яких йому бракувало за життя. — Аж тепер, коли я заглянув у прірву твого невігластва, мені стало страшно! Як це так? Виходить, ти вважаєш, що

того, хто перебуває в глибокому, подібному до смерті, наркозі, можна безкарно розчинити в сірчаній кислоті або вистрелити ним з гармати, оскільки його свідомість не функціонує?! Ану кажи: чи, якби я мав закувати тебе зараз у диби Вічного Щастя, тобто впакувати всередину Екстатора, так щоб ти пульсував собі в ньому голим щастям протягом найближчих двадцяти одного мільярда років і не оскверняв би темної ночі, як злодій, що викрадає з могил інформацію, ані останків свого професора, ані морочив собі голови тим, що заварив, ані бачив би перед собою наступних завдань, дилем, турбот, проблем і клопотів, якими сповнене кожне життя, то чи погодився б ти на мій проект? Чи поміняв би усе своє теперішнє існування на світло Вічного Щастя? Кажи швидко — "так" або "ні"!

— Ні! Та ні ж, ні! — закричав Трурль.

— От бачиш, ти, каліч розумова! Як же так, сам не хочеш, щоб тебе запещували до смерті, доводили до екстазу й блаженства, і, вважаючи так, насмілюєшся нав'язувати усьому Космосові те, від чого сам відвертаєшся і що тебе самого сповнює відразу? Трурлю! Померлі — ясновидці! Ти не можеш бути аж таким закінченим негідником! Ні, ти просто негативний геній — геній кретинізму! Послухай, що я тобі скажу. Колись наші предки нічого так не прагнули, як вічного безсмертя. А проте, як тільки винайшли й випробували його модель, зрозуміли, що їм не про це йшлося! Розумна істота повинна мати перед собою не тільки те, що можливе, а й те, що неможливе! Адже тепер, кожен може жити, скільки захоче, і вся мудрість і краса нашого буття в тому, що коли хтось, хто вже ситий життям і його незгодами, вважає, що виконав те, на що його вистачило, він відходить на вічний спочинок, як це зробив я. Раніше смерть приходила несподівано через дурний дефект, перериваючи на середині не одну роботу, не дозволяючи закінчити не одну працю — і в цьому полягав стародавній фаталізм. Але тепер вартості змінилися, і ось я, наприклад, не прагну нічого більше, тільки небуття, яке подібні до тебе розумові задрипанці весь час у мене відбирають, добиваючись до моєї труни, стягаючи її з мене, як ковдру. А ти собі запланував напхати Космос щастям, заклепати, закоркувати на амінь з почетвірним абцугом,

мовляв, щоб допестити в ньому кожну істоту, а насправді — через твоє лінивство. Ти хотів позбутися всіх завдань, проблем, клопотів, але воістину, що б ти, власне, в такому світі мав робити далі? Або повісився б з нудьги, або почав би приробляти до такого щастя якісь засмучувальні додатки. Отже, через лінощі хотів ошчасливити, через лінощі зіпхнув проблему машинам, тобто виявився найвинахідливішим з-поміж усіх моїх тупих учнів, яких я виховав за тисячу сімсот дев'яносто років академічної кар'єри! Якби я не розумів, що то марна річ, то відвалив би зараз цю плиту й луснув би тебе по лобі! Ти прийшов до могили за порадою, але перед тобою не чудотворець, а я не можу відпустити тобі навіть найменшого з безлічі твоїх бездумних гріхів, величина яких сягає пра-Канторової алеф-нескінченності! Повернешся додому, розбудиш кібербрата, і зробиш те, що я сказав.

— Але, Пане...

— Закрий пащеку. А як зробиш усе, візьмеш тоді відро розчину, лопату, прийдеш на цвинтар і гарненько позамазуєш в обмурівку всі шпарини, крізь які затікає до труни і ллється мені на голову. Уважно слухаєш?

— Так, Пане Ма...

— Зробиш те, що я казав?

— Обіцяю, що зроблю, Пане й Магістре, але я хотів би ще знати...

— А я, — промовив гучним, справді громовим голосом небіжчик, — хотів би знати тільки одне, — коли ти, нарешті, заберешся звідси?! Спробуй-но іще раз постукати до моєї могили, обіцяю тобі, що так тебе здивую... Зрештою, нічого конкретного не обіцяю — сам тоді побачиш. Можеш передати від мене вітання своєму Кляпавцієві й сказати йому те саме. Останнього разу, коли я давав йому настанови, він так поспішав, що навіть не потрудився висловити мені належної подяки. Ох, манери,

манери у цих здібних конструкторів, у цих геніїв, у цих талантів, яким від пихи замакітрилося у головах!

— Пане... — почав був Трурль, але в могилі щось затріщало, засичало, втиснута в глиб оправки кнопка підскочила вгору, і глуха тиша обійняла весь цвинтар, тільки здалека долинали тихе шелестіння гілок.

Отож Трурль зітхнув, почухав голову, подумав, усміхнувся, згадавши Кляпавція, і, вже наперед утішаючись тим, як при найближчій зустрічі приголомшить і збентежить приятеля, вклонився величному склепові, а тоді, крутнувшись на п'яті, веселий, як щиголь, і страшенно задоволений з себе помчав додому, наче за ним хто гнався.

ЛЕМ С. Кіберіада. — К.: Дніпро, 1990. — 816 с. — (Фантастика. Пригоди. Детектив).

СВАРНИК Іван Ів., переклад з польської, 1990.